

**Kultura, adetia thaj i čhib e
nacionalnikane
khedipangi ani Crna Gora**

**Kultura, adetia thaj i čib e
nacionalnikane
khedipangi ani Crna Gora**

Podgorica, Marto, 2021. berš

Ikalutno

**GRAĐANSKA
ALIJANSA**

Civic Alliance - Alcança o voto

Anav e publikaciako

Kultura, adetia thaj i čhib e nacionalnikane khedipangi ani Crna Gora

Eikalutneske

Boris Raonić

Rinčibjaripe ki romani čib

Fatime Demir

Lektura ki romani čhib

Liatif Demir

Dizajno thaj tehnikano keripe vašo printo

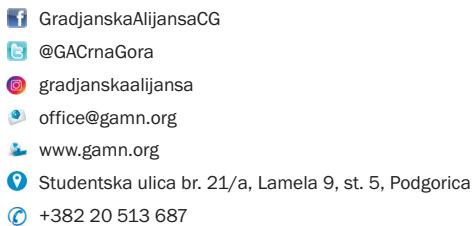
APPrint

Printo

APPrint

Tiražo

50

O Proekto ikerkerdo katar i rig:

Ministaripe vašo thamipe, manušikane thaj minoritetenge čačipena

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-741-13-6

COBISS CG-ID 16782852

E poze dende ani publikacia na sikaven thaj e poze e donatoreske.

O vakerdipe thaj o labaripe e informaciengo katar akaja publikacia si dendo obligativnikane deipasa e hangongoro thaj e plesutnengoro e autorikane čaćipangoro.

O labaripe e materialongoro ani savi te si aver buti nanai dendo bizo anglederutno deipe katar i Dizutnikani aliansa.

E anava save so ani akaja publikacia labaren pe vase fizikane sime ano muršano ling xaljoven thaj e anava ano džuvljano ling. Vaše kotora e publikaciakе lelijarde katar e ekstreminikanе hangoja, i DA nanaj las džovapialipe.

SADRŽAJ:

Angluno Lav	4
Albanikani kultura, adetia thaj čhib - Maripe vašo dživdljaripe, Ismet Kallaba	5
Bošnjakongi kultura, adetia thaj čhib - Ververipa thaj ulavdipe kotor katar jekhutno mozaiko, Edin Smailović	11
Crnogorikani kultura, adetia thaj čhib - Reslipa e berengoro, Vukan Ražnatović	16
Hrvatikani kultura, adetia thaj i čhib - Reslina e derjavake, Marija Saulačić i Martina Saulačić Lompar	23
Muslimanikani kultura, adetia thaj čhib - Mrkojevićia birodljardo miriklo, Sabrija Vulić.....	33
Romani kultura, adetia thaj čhib – I Kultura savi so vidžajnel o bisteripe ani Crna Gora- vaxt te putardjoen e vudara e Romenge , Elvis Beriša	39
Srbikani kultura, čhib thaj adetia - Soske o bisteripe si bezex , Mr Milorad Durutović.....	45

ANGLUNO LAV

Patjivale drabarutnalen,

Anglo tumende si o nevo ikaldipe e Biltenosko katar i Skola vase politikane studie telo anav "Kultura, adetia thaj Ministaripe vašo thamipe, manušikane thaj minoritetenge čaćipena".

Akava ikaldipe si gindimo sar konkretikano artiklo vase strategikane resarina ki themakiri politika ki umal e arakhipaskiri e minoritetnikane čaćipangoro, resarinasa te sikavel i kultura thaj i tradicia e minoritetengi thaj aver minoritetenge khedipangi ani Crna Gora. Gindinas kaj e aktivipa sar so si akala šaj te den maškarpesko pendžaripe thaj leljardipe e ververipango, so si trubutno anglošarti ki amalipnaski kohezia thaj dizutnikano amalnipe bizi diskriminacia thaj nacionalnikani distanca.

Thaj, sa e themake strategie thaj zakonura, treningura thaj kampanje, save so organizirinen e themake organia thaj e biradžikane organizacie – isi len pherdo gidnipe uzal akala tekstia, ane save e žurnaliztia, akademikoja, kulturnikane butjarne thaj dizutnikane aktivistia sikavkeren o kulturnikano kustikipe peskere nacionalnikane khedipangoro, ko jekh deindoj thaj e sebepura vašo galjipe palo pučipe lenge arakhipango.

Ko adava čhani, mangas te das stimulacia ko putardo dialogo vase akala teme, prekal konkretikane misala ane tekstia, mangindoj te sikava kaj sakova drabarutno, ko agor ka barjarel peskoro haljovipe e avere kulturengi ani Crna Gora. Sar thaj ka mangel te sıkljovel panda vareso thaj kodola ververipa te leljarel sar majbaro kotor amare amapnipasko.

Jelena Ristović

Albanikani kultura, adetia thaj čhib

Maripe vašo dživdljaripe

Xramonel: Ismet Kallaba

Vašo auktoro

Ismet Kallaba si žurnalisto ko «Koha javore», jekhutno kurkeskoro magazine ki albanikani čib ani Crna Gora. Vov thaj adžukhar si prezidento ko Khedipe e artutnengoro thaj intelektualcongoro «Art Club» katar Ulcinj. Vov si dženo so džal ki eftato generacija ki Škola vašo demokratikanovastaripe.

I čib thaj e adetia si elementia so si šerutne ko nacionalnikano identiteti jekhe sele-skoro, tang phandle jekh averenca. Von oven formirime šeleberšenca thaj legaren pe katar kočak ki kočak sar nacionalnikano barvalipe. O arakhipe akale barvalipasko si bare džanlipastar vašo kontinuiteto sakole selesko.

Dživdindo ulavde katar i matikani them, o nacionalnikano identiteti e minoritetengo si kišljardo. Kodolestar, ane thema save nisi bareder demokratia i them lel napia ani resarin te arakhel o identiteti e minoritetengo. Numaj pale, ane thema save nisi bikonsolidirime demokratia, sar so si i Crna Gora, e minoritetenge čaćipena si kerde e genjenca, vaj pale e procentikane leljardipasa e minoritetengo ano sahno dživdutnipe ki them.

I Crna Gora si multinacionalno, buteder čhibengi thaj multikonfesionalnikani them, ani savi oficialnikane nanaj majoritetnikano sel ani savi dživdinen vvervikane minoritete. E Albancia si ulavdo nacionalnikano minoriteti kodoleske so but si aver e avere selendar. Sar so vakerel o paluno evidentiripe e dživdutnengoro katar 2011, ani Crna Gora dživdinen 4,91 % Albancia. O procento e ano sahno dživdutnipe e Crna Gorakoro si tirknjardo katar o jekh dži aver evidentiripe so vakerel vašo fenomeno lenge nihšabime asimilaciako. E Albancia ani Crna Gora dživdinen ane regie save so si paše e Albaniasa thaj Kosovasa. Von avdive dživdinen ane šov komune, savendar sade ane duj keren butipe (Ulcinj thaj Tuzi), džikaj ane aver komune keren minoritete (Bar, Gusinje, Plav thaj Rožaje). E Albancia ani Crna Gora avdive isi len dujrigalo dživdipe – von si kotor katar i them Crna Gora, numaj thaj ano jekh vaxt mangen te keren thaj ikeren linko peskere matikane themasa, nekana bidendi vase historikane thaj politikane trujalipa.

Kišljaripe e albanikane čibako

Sar indoeuropaki čib, i albanikani čib si majbaro monument e albanikane selesko thaj gindinel pe kaj si jekh katar e majpurane čiba na sade ani regia. O labaripe e albanikane čibako ani Crna Gora isi les bare probleme save so sip handle leske juristikane tretmanosa, numaj thaj e labaripasa katar i rig lake vakerutnengo. Sar palpalunipe, i albanikani čib isi la limitirime labaripe thaj si kišljardi čib.

Etnografski muzej - Draginje
(Auktor: Valon Kovačić)

Ano juristikano gindipe, i albanikani čib nanaj la jekh status e oficialnikane thaj e avere čhibenca save so labaren pe ani Crna Gora. Premal o Zakono vase minoritetnikane čaćipa thaj mestipa, i albanikani čib si ko oficialnikano labaripe ane jekhina e lokalnikane korkorirardžinengi kote so e Albancia si butipe vaj pale si buteder katar pandž procentia e dživdutnenge kodole komunate. Numaj ani praktika, isi thaj ikaldipa kodolestar, nanaj la institucionalnikano labaripe. O oficialnikano labaripe e albanikane čibako nanaj sade o xramovipe e anavengo thaj e familiake anavengo, xramovipa ki albanikani čib, numaj sit haj i komunikacia bičhaldipanca, keripe juristikane procedure thaj av. I doš si jekh thaj e Albancungi, kodoleske so na vakeren šukar i standardikani albanikani čib, ulavde ani xramomi forma, majbut adala so nanaj len škola ki dajaki čib thaj von lokhe keren aver pesko čibako kodo labarindo i oficialnikani čib. Apsurdikane si misaleske ani komuna Ulcinj kote so isi but lender, maškar peste oficialnikane te keren komunikacia ki oficialnikani čib, a na ki pumari dajaki čib.

O siklajvipe si šerutni regia e institucionalnikane labaripasko e albanikane čibako ani Crna Gora. E albanikane sikle isi len šajdipe te džan ke fundavne thaj maškarutne škole ki peski dajakiri čib, džikaj ano učeškolako nivelo isi sade Studiaki programa vašo siklajvipe e sikavnengor ki albanikani čib. Kodoleske kodola so mangen te keren studie ki peski dajaki čib trubun te džan ke studie avrial katar i Crna Gora. Numaj kori jekh genj e Albancongo isi tendecia o siklajvipe te keren ki oficialnikani čib vaše bariere so isi kana mangen te arakhen

buti te agorde fundavni vaj maškarutni škola sar thaj studie ki albanikani čhib. Akava si jekh katar e šerutne faktoria savo so anel varesave terne Albancia mangen te sikljoven škola ki ofisialnikani crnogorikani čhib.

E konkretikane sikavdipa ko tereno sikaven kaj i albanikani čhib isi la limitirime labaripe ane urbanikane maškaripa, majbut ane maškaripa ane save e Albancia na keren bareder genj (Bar, Gusinje, Plav i Rožaje), džikaj o tromalo thanipe arakhel pe ane ruralnikane maškaripa, numaj thaj akate isi limitiripe rota. Kodova fenomeno, e albanologonge pendžardo sar rurarizacija e albanikane čhibako. Sar rezultato sa akalesko, isi amen tiknjaripe e genjengo save so labaren i albanikani čhib ani Crna Gora.

I them dži avdive sikavdja nanipe e institucionalnikane galjipasko vaši albanikani čhib. Nanaj čhibaki politika thaj e institucie save so keren buti e albanikane čhibasa thaj lake arakhipasa. Ane akala trujalipa isi čačutno kišljaripe e albanikane čhibako, trubul i them te kerel motiviripaske napia thaj te kerel mehanizmia arakhipaske save so ka barjaren o nivelo e labaripasko e albanikane čhibako, ano vakeripe thaj xramovipe, ano privatnikano thaj putardo dživdipe. Kodoja obligacia thaj adžukhar ikljovel katar i Europako čaptero vase regionalnikane vaj pale minoritetenge čhiba. Kodova si vakerdo na sade e Crna Gorake, numaj thaj e Albaniake thaj e Kosovake, save so trubul te den bareder dendo dumo.

I albanikani kultura, marginalizirime thaj anatemirimi

I albanikani kultura ani Crna Gora si saiekrdi kotor e albanikane kulturnako generalnikane, numaj thaj ko jekh vaxt thaj barvaljarel o kulturnikano pejzažo e Crna Gorako.

Ano nanipe e kulturnikane politika ko thaj institucionalnikane organizacie, i albanikani kultura ani Crna Gora barjovel stihiasa. Ani Crna Gora nanaj institucie e kulturake save so keren ulavde buti e alban-

ikane kulturas, džikaj e kulturnikane institucie ko lokalnikano nivelo, save so si legarutne e kulturnikane aktivipango ane komune ane save dživdinen Albancia, na funkcionirinel sar so trubul vaj pale cxden katar e finansiake probleme. Baro dendipe ano akava drom, kana si period e pluralizmosko, den e individualcoja thaj but khedipa save so keran buti e albanikane kulturas thaj artipasa, numaj lengo aktivipa si phandlo e finansiake dende dumesa vase lenge proektoja. I Crna Gora kerdas nekobor institucie save so ikerekeren i kultura e minoritetengi, phandindo thaj i albanikani kultura, sar so si Centro vase kulturnikane minoritete (CEKUM) thaj Fondo vašo arakhipe thaj realiziripe e minoritetenge čačipango, numaj akava nanaj but. I albanikani kultura, sar thaj i kultura e minoritetengi, khuvel pe e problemonca e dživdljaripaske thaj kodoleske trubul lake bareder finansiako dendo dumo e themake thaj e komunake instituciengo, so akana na ovel.

Pendžardo si kaj i kultura, uzal varesave ikaldipa nanaj profitabilnikano aktivipa. Kodoleske trubul te oven dende subvencie, vašo kodova so si ruhikano xape thaj dživdipaski inspiracia vaši publika, a lake kreatoria si majšukar prezententia peske seleske.

O isipe e ververikane kulturengo si baro barvalipe vaši Crna Gora. Numaj ano čaćipe i albanikani kultura nanaj la jekh tretmano. Voj ovel dikhli sar inferiornikani kultura ki relacia e dominantikane kulturako e majoritetesko thaj voj si marginalizirimi thaj anatemirimi. Sar palpalunipe akale pozako šaj te vakera vaši getoizacia e albanikane kulturako. E čhibake bariere e albanikane kulturake si xaljovde, numaj isi but forme e kulturake kote so e čhibake bariere na keran problem, ulavde ano avdisutno vaxt kana isi tehnologikano barjovipe. Akale situaciake došale si solduj riga: themake thaj aver kulturnikane institucie, save so na barjarde i politika e putaripaski thaj pašakeripaski premal i albanikani kultura, numaj thaj avere rigatar thaj korkori e legarutne e albanikane kulturake save so trubul te keran buteder zuralipe i albanikani kultur ate ovel integririme ani kultura savi so ovel kjerdi ani Crna Gora.

Dži sig ani Crna Gora sas došalo haljovipe thaj percepcia vaši albanikani kultura, sikavindoj la prekal o butikeripe e selikane grupengo thaj e kulturnikane-artikane khedipa. Bizo te tiknjara lengi rola thaj džanlige, majbut ano arakhipe e purane giljengo thaj folkloresko, i albanikani kultura ani Crna Gora pendžardi si ko ververipe e kreatoripasko ane ververikane regie, sar so si o arto, literature, filmo, teatro, klasikani muzika thaj av. Trubul te oven liparde e anava katar Esada Mekuli, artutno Djeloša Djokaja thaj Djerdj Noc Martini, xramutno Redžep Čosja, Hajro Ulćinaku, Mehme-t Kraja thaj Basri Čaprikji, režisero Huseina - Bato Dukaja thaj but aver, savendar varesave vazdindje pesko aktivipe avrial katar i Crna Gora vašo nanipe e kreatornikane thanesko ani Crna Gora. Thaj adžukhar trubul te ovel

angigardo kaj isi varesave kulturnikane aktivipa e tradiciasa, sar so si o festivalia „Ljetnja scena“, literaturaki manifestacia „Pjesnička kalimera“, Sajmo e lilesko ano Ulcinj save so si pendžarde na sade e kulturake publikumeske ani Crna Gora, numaj thaj bувлеđer.

Adetia save so poxari meren

Kodoleske so dživdinde jekhethane vaj pale ano pašipe, but adetia thaj tradicie e Albanconge si sarjekh e adetenca e crnogorikane selengo thaj aver selengo save so dživdinen ani Crna Gora. Von si kustikime katar i generacia ani generacia thaj fanatikane si arakhle dži avdisutne divesa. I Besa vaj o dendo lav si gindime sar jekh katar o adetia e Albanconge save so na arakhen pe kori e aver sela. E Albancia si pendžarde thaj palo adžikeripe e misafireng. Numaj, avdive, telo efektia e globalizaciake, tehnologikane barjovipasko thaj averdipe e dživdipaske čhandesko, but akale adetendar si ko drom te meren thaj ačhoven sar relikte e nakhlipasko. Varesave katar akala adetia avdive si ikerde sade ko biaveske kerdipa, parunipe / praxope, bianipe thaj av. Haljovdo si kaj ano vaxt ano savo dživdinas, kana o dživdipe ulo sa pobuter individualnikano, biandjoven neve adetia save so aven sar neve thaj bisterdoven e purane. Numaj e adetia trubul te arakhloven, kodoleske so si baredžanlipasko kotor e ruhikane thaj materialnikane kustkipasko e Albanongo.

I rola thaj o dendipe e ververikane kulturnikane-artikane khedipango si bare džan-

lipastar vašo arakhipe e tradiciako thaj akala baripena si kerde ano dešberšipa thaj šelberšipa. Ani kodoja resin organizirinen pe varesave kulturnikane manifestacie. Uzal e putarde muzeja, isi amen misala e privatnikane etnografikane muzejengo, sar so si kodola ano gav Lekaj ani Malesia, Vusanje ano Gusinje thaj Draginje ano Ulcinj, kote so e terneder generacie isi len šajdipe te pendžaren pe e nakhlipasa thaj adetenca peske phurederenge. Numaj akala privatnikane iniciative, kobot te sus as but bare džanlipastar vašo arakhipe e kulturnikane kustkipasko, thaj nanaj len institucionalnikano dendo dumo e radžako thaj e komunako ane save isi len pandipe.

Ano phandlo lav trubul te ovel vakerdo kaj o statuso thaj situacia e albanikane čhibako thaj e kulturako ani Crna Gora nanaj but šukar. I čhib, kultura thaj e adetia e Albanconge sikaven i kompletikani situacia e albanikane seleski ani Crna Gora. I them trubul te arakhel e karakteristike e albanikane čhibako thaj e kulturako. Čačipe si kaj i Crna Gora fundirindja nekobor institucie save so ikeren thaj finansirinen e proektia save so si phandle e čhibasa, kulturasa, tradiciasa thaj e adetenca e minoritetenge, thaj kodolesa e Albanconge, numaj kodova nanaj but kerdo. Numaj panda isi došalo resipe thaj korkori e Albancongo ano dikhipe e čhibako, kulturako thaj adetengo save so dikhen pe tikneder džanlipasa ki relacia e avere sferanca e dživdipasko, sar so si politika thaj ekonomia, džikaj si von šerutne elementia lenge nacionalnikane identitetesko thaj dživdljaripasko ke akala thana. Kodole probleme menge ten a vakerda pe putarde, tajsa ka ovel xarinime, kodoleske so o proceso e nihšabime asimiliaciako e Albancongo džal dureder.

Labarde hangoja:

- Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima.
- Haxhi Shabani, Rrezikimi i gjuhës shqipe (Për dygjuhësinë te shqiptarët e Ulqinit), Toena, Tiranë, 2007.
- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. godine, Uprava za statistiku Crne Gore, Podgorica, 2011.
- Zakon o manjinskim pravima i slobodama

Bošnjakongi kultura, adetia thaj čhib

Ververipa thaj ulavdipe kotor katar jekhutno mozaiko

Xramonel: Edin Smailović

Vašo auktoro

Edin Smailović biame si ano Bijelo Polje 1980. berš. Fundavni škola thaj gimnazia agorda ano Bijelo Polje. Agorda Filozofikano fakulteto ano Sarajevo, grupa-historija, 2005. berš. Katar 2007. Berš kerel buti ano Centro vaši kultura Bijelo Polje, akana sar vastarutno ki Narodna bi-blioteka Bijelo Polje. Dži akana ikaldja o khedime poeziako lil "Pro-laznost" thaj i monografija "Bjelopoljske muftije". Lelja than ke but phirnikane thaj džantripaske konferencie, sar thaj ke kulturnikane manifestacie ani phuv thaj avrial latar.

I Crna Gora si them, numaj palo baripe thaj genj e dživdutnengo objektivnikane si mikroregija. Ko tikno than dživdinen relativnikano tikno genj e vver etnikane thaj religiake grupe.

Me sem kotor katar i kategorija manuša save so gindinen kaj akava rangvalipe si amaro baro barvalipe thaj kaj o avutnipe kodova sade ka zurarel. O somdživdipe si lav savo so me na kamav. Buteder me ka vakerav jekhethano dživdipe kodoleske so amen dživdinas ko jekh than, thaj kodoleske akava prefikso nesar dikhel pe mange binaturalnikano. E Bošnjakia ani Crna Gora ulaven peskoro dživdipasko than jekhethane e Crnogorconca, Srbinenca, Hrvatenca, Albanconca, Romenca. Kana si lav vaši kultura, adetia thaj čhib, teme so tretirinel akava khedime lil, kodova si diso saveske so šaj te ovel xramome buvljarde, numaj akale šajdipaske me akaja tema ka dikhav katar miri perspektiva. Me bešav ano Bijelo Polje thaj athe nakhlem maj-baro kotor katar miro dživdipe.

Jekh period katar miro dživdipe me nakhlem avrial katar i Crna Gora, so mange, pakjav, uzal o sikljovipe thaj i buti savi so me kerav, anda mange lačheder dikhipe ano amaro realnipe kana si o somdživdipe ko pučipe.

Bezexaske, o pučipe sar so si misal i čhib, majbut si objekto e politikane labaripasko thaj lačheder sit e vakera bilače kerdipasko thaj majbut nakhel ane alusaripaske kampanje thaj verver politikane kalkulacie.

Ano miro pašipe dživdinen Crnogorcia, Srbinia thaj Roma. Katar o čhavoripe džanav so si Krečuno thaj Patradji. Džanav thaj so si Xerdelezi kana mire pašutne Roma sas majlošale. Dživdinas ano vaxt kana sa e trin terminoja thaj i kultura thaj e adetia thaj i čhib si objekto e politizaciako thaj manipulaciako. Ano paluno vaxt, bezexaske, thaj objekto e terminirime proektongo saven isi bipakjavne profesionalnikane standard. Te šaj e drabarutnen te dromarav ki situacia ane akala trin umala, ulavdem len ke segmentia.

Kultura

O Bošnjakongo sel ani Crna Gora kerda pesko ulavdo nacionalnikano identitetu thaj vov si jekh katar e temeloja thaj e kulturako.

Numaj, i kultura palo difolto, našti thaj na trubul te ovel tretirime sar hermetikano phandlo saikeripe ano nacionalnikano vaj themako vaj aver savo te si gidnipe. I kultura si ruhikano barvalipe thaj lako buvljaripe ko šartenca vakerdo aver, trubutnipe numaj thaj šužipe e jekhethane dživdipasko. Adžukhar e ilaxie, kaside thaj e sevdalinke vareso so phandel pe vaše Bošnjakia, numaj ano lengo gilavdipe lošanen thaj e aver. But si pendžardo kaj Ćamil Sijarić si jekh katar majbare xramutne e Bošnjakonge, numaj

thaj si zurardo kaj si jekh katar majbare xramutne ani Crna Gora. Jekh sit haj kana si ko pučipe o kulturnikano kustikipe e Bošnjakongo ani Crna Gora. I džamia ano Plevlje majpendžardi si ani Crna Gora, kotor si katar o kulturnikano kustikipe thaj e kulturako e Bosnjakongo ani Crna Gora. Na pakjav kaj isi manuš so na dikhija e postako foto katar o Pljevlje bizo kodova šužipe. Kodoleske, kana si i kultura ko pučipe, but si bare džanlipastar thaj i vizura savi so terminirinel i kultura. Butnege kodova si bare džanlipastar ani sikljovipaski programa, numaj thaj kodova so ovel ano sikljovipasko proceso. Bare džanlipastar sit haj te xaljova kaj kodova so si averengo sit haj amaro, kodoleske so o than si jekhutno thaj sade e diline manuša šaj ko savo te si čhand te ulaven les. Kodoleske, i kultura e Bošnjakongi ani Crna Gora si kotor e kulturaki e themaki Crna Goraki. Thaj adžukhar, i kultura e Bošnjakongi ani Crna Gora peske specifikanca si kotor e kulturako e Bošnjakongi sar sel. I Crna Gora akale xaljovipasa e kulturako thaj e kulturnikane identitetosa šaj numaj te ovel barvaleder. Akava xaljovipase te ulo dominantikano ka trubul amenge but buti ko kulturnikano thaj sikljovipasko umal. Patjav kaj akava dikhipe e kulturako si čhand vašo nakhavipe e etnikane thaj religiake duvaria ani sahni regia, na sade ani Crna Gora.

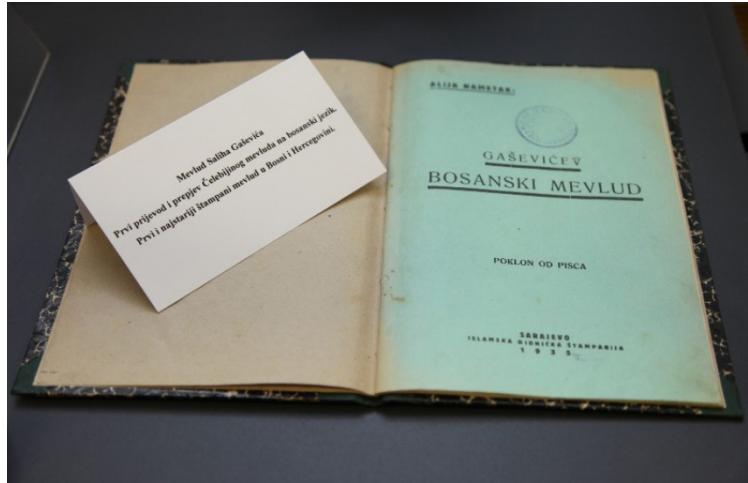
Adetia

E Bošnjakia ki Crna Gora formirinde pe sar specifičnosti etnikani grupa šartime katar e historikane trujali-pa. O Islam si jekh katar e biulavde identikane karakteristike e Bošnjakonge, numaj thaj ano sakodivutno dživdipe e dživdutnen-gog katle sit haj but adetia kustikime katar o angloislamikano period, numaj thaj e adetia kerde katar e aver etnikane grupe savenca šeliberšenca ulavas jekh than.

*Husein-pašina džamija
izvor Vikipedija*

Mevlud Saliha Gaševića
izvor Preporod.info

Na trubul te bisterdjovel thaj o fakto kaj e Osmanlie ano islam so ande akale thanende katle thaj but peske turkikane angloislameske adetia.

Me akate vašo thanipe limitirindem man ke adetia save so si ane vvervikane forme thaj thaj aver anava ačhile e Bošnjakonge thaj aver etnikane grupenge savenca ulaven akava than. Jekh karakteristikano misal si o festipe e Aligunesko, ko šird e augustesko. Kori ortodoksikane hristiania pandano akale divesko si llindan, a ko čačipe thaj jekh thajv aver festinen o dive e slovenikane paganikane develesko Perun save so ano period e hristianizaciako averkerda o sumnalo Ilija gromovniko. Isi thaj panda adetia so si barabarikane sa e etnikane grupenge save so dživdinen akale thanende.

Athe si thaj e adetia vase terminirime dive save so na pheren nijekh butjarne akti-vipa, so pale si phandle e angloislameske thaj anglochristianikane tradiciake akale thanende.

Ulavde akale thanende interesnikano adeti si o festipe e Xerdelezesko.

Akava dive keren sa e etnikane grupe ani Crna Gora (Srbinia, Crnogoria, Roma, Hrvatia thaj av.).

E katolikoja ani Crna Gora vašo gregorianikano kalendaro akava dive keren ko 23 aprilo, a e aver ko 6 majo.

O čačipe si kaj na kerel pe lav vašo savo te si Baro dive phnadlo vašo hristianikani thaj islamicani tradicia, numaj si dive savo so sas kerdo ane čirlutne vaxta, a phandilo si e džangavipasa e naturako, vaj pale šird e neve dživdipaske ciklusosko ki Phuv.

Čhib

I čhib e Bošnjakongi ki Crna Gora si bosnikani. Salih ef. Gašević adžukhar vakerel: "Rodindje mandar e kolašineske manuša te kerav lenge mevljudi ki bosnikani čhib". Me vakerav bosnikani čhib, numaj but lačhe xaljovav thaj srbičani, crnogorikani thaj hrvatikani. Na trubul mange rinčhibjarno nijekhe kodole čhibjenge. Gindinav kaj i Crna Gora arakhlija šukar model osar akala štar čhiba te oven sikele ano sikeljovipasko sistemo. Thaj va, iranav man ki paramisi vaši kultura. Sa adhinel kodolestar sar dikhas ke butja, čivas vaj na kodova ano negativnikano vaj pozitivnikano konteksto. Ka dav jekh misal. Na but čirla organizirime si škola ki bosnikani vase bošnjakonge čhave ani Crna Gora so si katar diaspora. Vakerdem kaj kodova si but lačho proekto kodoleske so e čhave uzal i bosnikani ka sikeljoven thaj srbičani, crnogorikani thaj hrvatikani čhib. Kodole čhandesa ka keren komunikacija e 20 milionenca manušenca ani regia. Ka šaj bizo pharipe te drabaren e Sijariće, Rebronja, Selimoviće, thaj e Ratkoviće, Asanoviće, Ščešanoviće, Kiše, Krleža. Savi regia isi asavki privilegia prekal i jekh čib te pendžarel thaj panda trin?

Phandlo lav

Sa si dži amende. Dži kodova savi sar them ka keras kulturnikani thaj sikeljovipaski politika. Baxtagorale kulturnikane thaj sikeljovipaske politikasa, thaj o akcento trubul te ovel ki integracia bizi asimilacija, kultura, adetia thaj čhib ka oven sade averipa save so ka pašakeren amen thaj barvaljaren amen.

Numaj, uzal i sikeljovipaskiri thaj i kulturnikani politika, bare džanlipastar sit haj o averdipe e politikane elitengo. Adava momento kana i čhib, kultura thaj e adetia ka oven mukhle adalenge so kodova interesirinel len, kana ka ačhoven e politikane xovavipa, a šovinizmoske thaj e rasizmoske vakeripa ka oven sankcionirime, tadani ke akala pučipe ka resel pe bizo prejudicie.

Crnogorikani kultura, adetia thaj čhib

Reslipa e berengoro

Xramonel: Vukan Ražnatović

Vašo auktoro

Vukan Ražnatović, biame si ano Cetinju, kote so agordja fundavni thaj maškarutni škola. Ko Filozofikano fakulteto ano Nikšić agordja Studiako program vaši historia. Phirnikano specializiripe agordja ko Univerziteto Fridrih Šiler ani Jena, Germania, ki umal muzeologija. Akana si magistranto ko Fakulteto vase poltikane džantripa ko UCG ke Internacionalnikane relacie. Kerel buti sar kustoso ano Historikano muzejo ko Narodni Muzej Crne Gore.

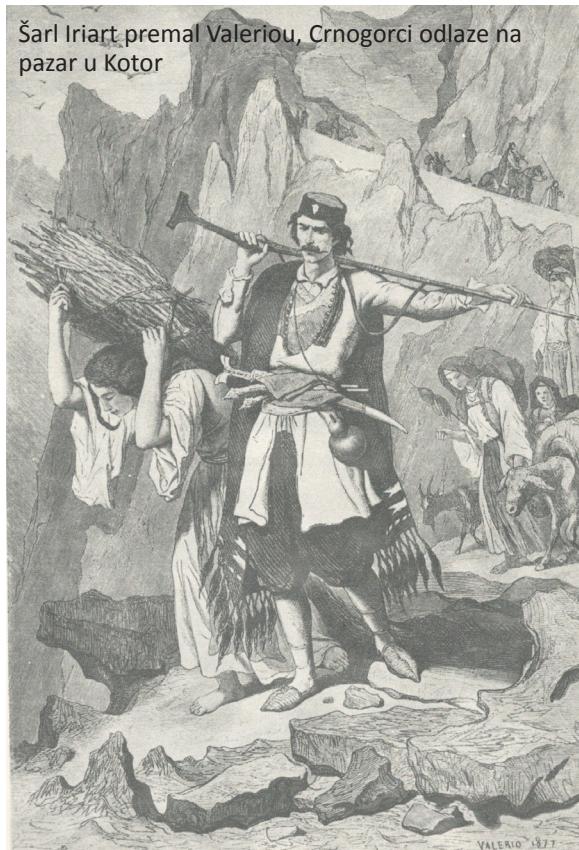
O dživdipe e crnogorikane selesko, sar thaj sakone averesko, kerel leski historia. Savaxtune periodia e maripaske kerde katar o tikno bairikano sel pendžardo maripasko thaj plemenikano amalnipe, sakana katlo ano maripe vašo nango dživdipe, thaj ano vaxt e šandesko.

Katar o biandipe e murše čhavesko gindinel pe kaj e khore isi les panda jekh banduka. Akava vakerel vašo dikhipe ko dživdipe sar permanentikano maripasko xali. Sakova Crnogorco si katar o tikno čhavoripe te ovel sikavdo ke maripaske phirnjaripa. Ano leste si hanavde e baripena e maripaske plemenikane seleske savo so peske kerdipanca majanglal trubul te arakhel i čham peske familiaki, plemeski, themaki, a palo kodova sa aver so avel. I reputacia si bareder katar o dživdipe. Kodoleske vakerel majbut thaj o kulto e manušipasko thaj heroipasko, majbare baripena save so trubul te oven barekerde. O heroipe sas kompatibilno e xujesa e Crnogorongo thaj vov dendas len arka ano savaxtuno maripe e dušmanenca, sar thaj e phare dživdipasa savo so delas len o nango bar e Crna Gorako. Ama, e heroipasa avel thaj o barikanipe thaj trubutnipe te ovel pe lačheder sakonestar, thaj athe avel thaj o manušipe. Kodova avelas ano jekhto plano thaj gindime si sar bareder e xujestar ko so džal thaj o vakeripe: "Heroja šaj te ovel jekh milja, a manuš ano milja jekh" thaj "Heroipe sit e arakhes pes katar

e aver, a manušipe e averen katar pes". Thaj adžukhar delas sama te oven nimirne, thamikane, cxidljarde. Uzal o marutne, sasar i majbari rola e Crnogorconi sit e oven rom thaj dad, te džal dureder e kustikasa, a kodolesa thaj te pherel o kher. Kodova thaj xaljovel bianipe e murše čhavengo.

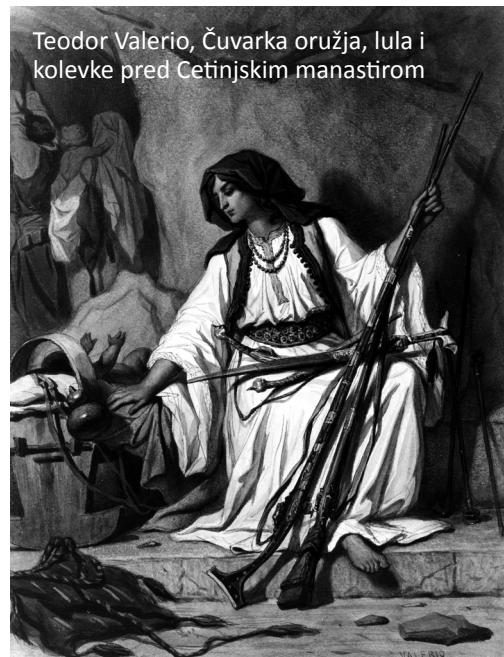
Avere rigatar, e džuvljane čhave si gindime sar "jabani baxt" vaj pale "jabano mismerikano xabe" thaj si jekh katar e čekatne karakteristike e patrijarhalnikane amalnipango. O Rovinski del tasdivipe kaj e Crnogorgia kana vakeren vaši peskiri romni vaj čhaj, savaxt vakeren "afikeren", džikaj thaj but vaxt thaj e romnja vakeren "Arakh Devla sade e muršane šere". Na sas bisadano te ovel dikhlo sar i džuvli phiravel ladavipe ko dumo, thaj te oven dikhle "karavania džuvlja". Ki aver rig, e Crnogorconge i daj si sumnali thaj nanaj bareder bezex katar o biašunipe premal i daj. I šukar

khereski džuvli sas patjivkerdi thaj ačhilo panda o vakeripe kodoleske ("Na terdjol o kher ki phuv, terdjol ki džuvli", Nanaj kher bizo khereski džuvli", thaj av.) Kana alusarel pe romni, na dikhelas pe ko lako šužipe vaj e karakteristike numaj ko "save kherestar si" kodolesa alusarindoj majanglal premal e baripena lake muršane dženengo ko kher thaj "save lava len maren". Numaj vašo jekh amalnipe savo so si patrijarhalno e džuvljen sas thaj varesave čaćipena. Adžukhar, o rom te marelas peske romnja, laki familia sas la čaćipe te iranel la ko pesko kher, a korkori i romni te manglja te kerel kodova, šaj sas te rodel o mirazo palal. Dikhindoj numaj akala trin-štar misala šaj sas te ovel dikhlo o dujrigalo dihipe premal e džuvlja. Katar jekh rig, voj sas ano robikano dihipe katar e murša, a avere rigatar šaj sas te ovel but patjivkerdi ano amalnipe. Thaj ano avdivesutno

Šarl Iriart premal Valeriou, Crnogorci odlaze na pazar u Kotor

amalnipe, savo so ano anglederutno šeliberšas le but aver kerdipa, ačhile e dire / tragoja katar o patrijarhalno mentaliteto. Kodova majbut isi ano patjivkeripe e bute adetongo save so dikhen pe ano sakodivutno dživdipe sar thaj e bareder dživdipaske ovipa. E adetia save so aven katar e ververikane nature, katar e paganikane adetia e purane Slovenenge sar so si tharipe e badnjakongo vašo Badnjak, hristianikane, buteder ortodoksikane, adetia, savendar majbare karakteristikanca si e festipa e kirvikane festipango, plemenikano fenomeno e rateske garazesko dži o islamikano adeto e thuvaripasko e čibukosko. Lendar sasar majbut si plemenikane adetia thaj o ortodoksikano pakjavipe. Thaj uzal so na džanen e pučipa e pakjavipaske (o Rovinski dikhija kaj na džanen nisave rudjipa/molitve thaj kaj o crnogorikano kher palo pesko andrunipe na sikavel kaj e manuša so athe dživdinen si hristiania) e Crnogorcija si but religioznikane, ko pesko čhand, sakoba džanelas so trubul thaj šaj te kerel, a ke save na trubul. E khangirake adetia džanas ke sa e bareder džanlipastar čipote – biandipe, trušulipe, biav, meripe. I khangiri sas jekh upral plemeski institucia dži o agor e 18 šeliberšeski, ikaldo athe o Lav, thaj kodolesa uli jekh katar e faktoria save šaj sas te oven mamuj i plemenikani anarhia thaj te ikerel e sele. Numaj pale, thaj voj našti sas te nakhavel o akutnikano crnogorikano amalnipe – ratesko garazi. Thaj avdive e modernikane crnogorikane institucije isi len pharipa akale adetes, a ko sel sit haj o vakeripe “Kon na kerel garazi, vov manuš nanaj”. O saikeripasko kotor e crnogorikane kulturako si o sarsastarnipe thaj o čučo patjavipe. Thaj dži avdive akala čuče patjavipa si maškar o sel thaj uzal e emancipatorikane miškipa katar o dujto ekvašipe e XX šeliberšesko thaj šird e XXI šeliberšesko. O “phandipe e burikosko” vašo kovljaripe e dukhako ano per, “vazdipe e korako” ke tikne čhave, ververikane naturalnikane draba e “sarsastarnenge” thaj o džaipe kori o “faldžori” te činavel i kali magia, sade si dissave alternativnikane metode e sastaripaske thaj e patjavipaske (a ko sa si aver e hristianikane sikavdipanca) save si maškar e Crnogorcija. Akala ververikane asaripa thaj

Teodor Valerio, Čuvarka oružja, lula i klevke pred Cetinjskim manastirom

varesave adetia kerem amalgamo save so isi e crnogorikane kultura.

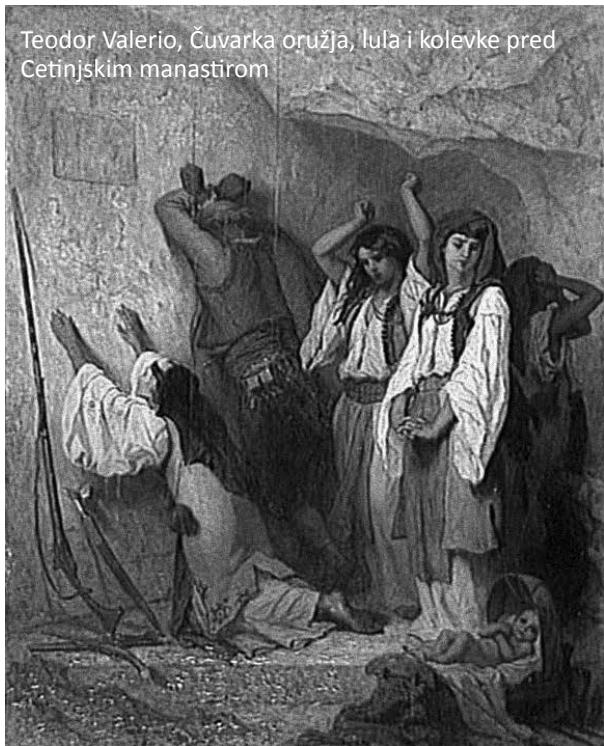
Numaj, kodova na arakhel pe sade ane adetia, arakhel pe thaj ani čhib. I crnogorikani sar slovenikani čhib si paše sa e avere mizmerigane slovenikane čhibenca, numaj thaj isi la thaj asari katar i italianikani, germanikani thaj turkikani čhib. O italianikano asari avilo katar e uzalderjavakere diza save so šeliberšenca sas telo mletosko asari. E lele lava maškar aver si pamidora, fadžola, polpete, bokal. I germanikani čhib sas la asari majbut ko thavdipe e XIX šeliberšestar, e lavenca sar so si granata, haubica, šric, hohštapler, lekcija... Akava khuvel pe e vaxtesa kana i Habzburgoski monarhia ovel pašutno e Purane Crna Gorake. I turkikani čhib, naturalnikane, avel e avipasa e Osmanliengo thaj lengo asaripe si majbaro upral i crnogorikani čhib kote so isi turkikane lava. Misal si: adet (običaj), aga, baba, čebe, čaj, fukara, kafana thaj but aver. Uzal kodova trubul te liparas thaj i hungarikani sava sas la ke mizmerigne slovenikane čhibenca thaj kodolesa thaj ki crnogorikani čhib. Numaj pale, varesave originalnikane lava si sakodiveski buti, majbut arhaikane, ko sa si bipendžarde e dživdutnenge ki Crna Gora save so na sas ano saikeripe e themakere ko thavdipe katar o XIX šeliberš thaj angleder. I čhib pesko majbaro domeno reslja ano selikano kerdipe ani epikani poezia. Sava sas historikane teme sar majbuterikano motivo. O savaxtuno isipe e giljako kuražinelas e marutnen save so ano sakova momento šaj sas te oven akharde katar pesko sahibo. Tikneder genj lender sas lirikane gilja. Akava than thaj i poetikani tradicia sas idealnikano than savo so šaj sas te ikalel poetikane ikaldipa katar o Njegoš, crnogorikano vladika thaj poeto savo so i crnogorikani kultura vazdindjas sar nijekh aver ano majučo than e mizmerikane slovenikane thaj europikane civilizaciako. Sako gilavdipe džal uzal varesavo instrument. Kana vakeras vaši crnogorikani muzika, athe majbut gindinas ke gusle, a poxari ke diple (phurdipasko instrument), instrument jekhe strunasa kerdo katar e grasteske bala save so arakhen pe ko gudalo. E gusle si binakhlo kotor e crnogorikane kulturako, a o gilavdipe lenca sas vašo zevko thaj sikavdipe. Lenca sas legarde gilja vase maripa thaj denas bare džanlipaske sikavina. O guslaro sikavelas baro patjivkeripe maškar o sel. Nijekh tikneder vaj bareder sumnalin naštine te nakhel bizo giljavipe uzal e gusle. Korkori e gusle sas barvale pulime e motivonca katar o selikano pakjavipe, baro nakhlipe thaj av., a o šero e guslengo majbut sas les dživutrenge motivia. Kerde katar o jekh kotor e favorikane kaštestar (vaj avere- koštelo kana nanaj javoro, a nisar katar vrba vaj aver kovlo kašt), a prekal leste si nakhavdi bakhroreski vaj buznoreski mortik. E guslake seseske vakerel pe kaj si "rinomo" thaj kodova vakerel pe thaj e gilavipaske savo so džal lesa. Nekana guslenca gilavenas pe sade heroikane gilja, thaj dži avdive o assortimano sas buvljardo. Katar e pendžarde

gilja trubul te vakeren pe „Zidanje Skadra“, „Ženidba Maksima Crnojevića“, sar thaj e gilja vašo Bajo Pivljanin, Nikco katar Rovin, Lazar Pecirepo thaj aver uskokoja thaj hajdukoja. Sar aver e muršengo, e džuvlja na gilaven uzal e gusle thaj uzal so džanenas but heroikane gilja. Len isi gilja savengo anav si dikhake save so oven giljavde katar i dukh pale majpaše save so mule vaj mudardile.

Jekh katar e šerutne karakteristike e crnogorikane kulturake si o uravdipe. Thaj uzal so si paše dži e aver uravipa kataro region e Balkanesko, voj si upreder maškar lende. Akava pašipe si asaripe katar o osmanliengo vaxt ko hrvatikano, srbikano, bugarikano, albanikano, grkikano thaj crnogorikano amalnipe. O phiravipe sas ane ranga save so si dživde – loli, sumnakuni, xariali, parni, numaj thaj kali. Sas kerdi katar džamadano, gunja, jeleko, toka, dušanke, dolame, tambulosa, silave, pantolke, gada, curuvlja vaj uče menie. Akava si phandlo thaj e crnogorikane muršane uravdipanca save so si kerde katar čoja. O sakodivutno uravdipe si kerdo katar o gad thaj pantolke. Te si utsavali vaj aver čipota, binakhlo numa thaj majpendžardo uravipasko kotor kore Crnogorcia sas i stadik. Isi nekobor teorie vašo kodova sar avili i forma e stadikako. Jekh si kaj isi asaripe katar o feso ko Balkano savo sas katar Osmanlie. Aver avel kaj si katar kalpako (e nibadesne čitripa e Njegošeske sikaven les kalpakosa) vaj dalmatikani loli stadik. Isi thaj teoria kaj prekal o Paštrovići avili ani Crna Gora telo asari e mletikane modaki ano 18. Šeliberš. Akaja stadik si duzikane dipiski thaj duzikano tepelako savo so si kerdo katar o lolo sukno ko sathanipe (tepelak) save so isi učhardo kalo poftan (derevia). Ko sathanipe majbut si o sumnakuno vezope saves isi motivia e ekvaš rotake, inicialia e sahibeski, šovekrakongi čexren vaj inicialia e crnogorikane radžutneski. I crnogorikani stadik sas la bari simbolika thaj kori Crnogorcia thaj sikavelas o šero vaj pale e sahibe. Adžukhar si, ano našajdipe te ovel varesave utsavale čipotate, o Crnogorco bičhalelas peski stadik thaj kodolesa gindinelas pe kaj vov si adathe personalnikane. Aver misal si kaj i stadik nikana na čhivelas pe ki mezali, kodoleske so adava sikavelas kaj o sahibo si athe, a o adeto sas o mulo manuš te ikerel i stadik ki mezali palo meripe.

Sar thaj e muršane, e džuvljane selikane uravdipa sas stadik thaj i marama. O džuvljano uravipe sas barvalikano sar thaj o muršano. Sas les but elementia sar so si: ječerma, kamizola, zubun, dolama, bran, coxa, rasa thaj kecelja. Sar thaj kori murša sas utsavale verzie e uravipaske save so uzal e kučeder thaj kvalitetnikane, numaj thaj barvaleder pulie save so ikeren thaj džindžure ane save šaj sas te dikhen o orientalnikano asari. Majkarakteristikano si o čemero thaj pulime džuvljano kaišo.

Teodor Valerio, Čuvarka oružja, lula i kolevke pred Cetinjskim manastirom

O barvalipe e crnogorikane uravipasko sas aver katar o crnogorikano kheripe. Ano kher si e majkučane butja sar so si e uravipa thaj e šastre, save so si majbut lengo kotor. Ano lende isi fundavne butja: pašlie, bešlie thaj bašluko, sandukia vase šeja thaj čaršafia, butja vašo xape, šastra vašo phuvako keripe buti thaj preslica savake si dendi sama ano kerdipe thaj pulipe. O kher majbut si kerdo katar e duj kotora: kotor vašo bešipe e dženengo e familiake thaj than vašo dživutre savengo anav si konoba. Voj saj sas te ovel ani pašutni soba vaj pale ko teluno kato e kheresko. O fizikano thaj o ruhikano bešipe e kheresko sas o mangalo / tharipaske jag uzal savo ovelas kerdo o dživdipe thaj vov kerelas simbolo e familiako sar so si i stadik e individualcosko. Kana ka

vakerenas kaj nekote ačhilo o jagalo than, adava džanljareljas kaj kodova kher ačhili bizo murš, vaj pale kaj randlja pe. Sa e tradicie, thaj i crnogorikani isi len peske pozitivnikane thaj negativnikane aspektia. Thaj adalestar na trubul te našel pe thaj ladžal. Sa kodova si buti e nakhipaski thaj kodova so kerel o amalnipe savo so si avdive. Numaj, majbut trubul te arakhen pe e kodola so si pozitivnikane te saj te ovel bareder o nacionalnikano kulturnikano identitetu, džikaj trubul te dikhel pe o negativnikano te ačhovel athe kote so si lesko than, ani historia thaj historikane lila. O manušipe thaj o heroipe trubul te ikerel pe ano sa ano XXI šeliberš thaj uzal kodova so nanaj konstantikano damkeripa katar e aver askeria. Te oven arakhle e familiake baripena sar so arakhle lent haj amare phureder thaj te ovel čačutneder lender ano arakhipe e čhajengo thaj e džuvljengo. Thaj ano agor te barvalkerel pe i čhib neve pustikenca.

Hangoja:

- Pavle Rovinski Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti tom II i III, Cetinje 1994.
- Adnan Čirgić Natprirodna bića u tradicijskoj kulturi Crnogoraca, Cetinje 2018.
- Adnan Čirgić Antologija crnogorskih usmenih tužbalica, Cetinje 2018.
- Aleksandar Radoman Pregled crnogorske usmene književnosti, Matica 54, Cetinje 2013.
- Saša Brajović Re-prezentacije Crnogoraca Teodora Valerioa, Istorisku zapis 1-2, Podgorica 2017.
- Zbornik radova XXXV kongresa Saveza Udruženja folklorist Jugoslavije Rožaje 26 – 29. Septembar 1988., Titograd 1988.

Hrvatikani kultura, adetia thaj i čhib

RESLINA E DERJAVAKE

Xramonen: Prof. hist. Marija Saulačić thaj prof. italijanikane thaj anglikane čhibako Martina Saulačić Lompar

Vaše auktorke

Marija Saulačić biame si ano Kotoru 1954. Berš kote so agordja oftoberšengi thaj maškarutni škola. Diplomirindja ko Filozofikano fakulteto ano Zadar ani klasa e prof. Stjep Obad – historia thaj rusikani čhib (dujsubjektikane studie). Lelja diploma prof. *historiako thaj rusikane čhibako*.

Kerdja buti xarno vaxt ano Školako centro ano Tivat, a palo kodo-va 40 berš, v.p. o sahno butjarno vaxt ano Regionalnikano Zavod vašo arakhipe e kulturnikane šukaripango ano Kotor, vaj pale ani Direkcija vašo arakhipe e kulturnikane šukaripango – Kotor. Kerdja buti ko than *prof. historiako thaj kon-zervatoro I.*

Ake efta berš ikalel pe čhajasa, romesa, čhavesa duje publikaciencia „*Bay of Kotor*“ ano tiražo dži o pandž milje lila palo genj, save so si bilovengo ulavelas e turistonge prekal i TO Kotor thaj TO Tivat. I publikacia pendžarelas e turisten e bare džanlipaske lipardipanca ki Boka Kotorska thaj o nacionalnikane parkoja ki Crna Gora. I dujto publikacia si “*Kotoranka*” savi so kerel buti e lokalnikane temenca.

O autorkama

Martina Saulačić Lompar si biame ano Kotoru 1983. Berš, kote so agorkerdja fundavni thaj maškarutni škola. . Diplo-mirindja ko Filozofikano fakulteto ano Zadar dujs subjektikane studie thaj lelja diploma profesori katar italianikani čhib thaj literature thaj profesori katar anglikani čhib thaj literature.

Ano vaxt e studiengo geli ani nilajeski škola ano Londono Green Hill thaj i privatnikani škola „Bertrand Russell“ ani Padovi. Lelja stipendia katar Rotary klubo vašo sombutikeripe e Univerzitetesa ani Padova thaj duj semestroja nakhija ko sikljovipe e italianikane thaj anglikani čhib ani Italia.

Isi la licenca vašo turistikano legarno thaj kerdas but rinčhib-jaripa. Kerel buti ani JU OŠ „Ivo Visin“ ko Prčanj. Prezidenti si ani NVO „Dante Alighieri“ ano Kotor thaj fundavni ko NVO „Lin-gua“ ano Kotoru.

Akhe efta berš si šerutni redaktori ke duj publikacie „Bay of Kotor“ sava isi pandž milje kopie ko genj savi so del pe e turistenge ki TO Tivat thaj TO Kotor. I publikacia pendžareljas e turisten e bare džanlipaske lipardipanca ki Boka Kotorska thaj o nacionalnikane parkoja ki Crna Gora. I dujto publikacia si “Kotoranka” savi so kerel buti e lokalnikane temenca.

E Hrvatia, ani Boki kotorska isi len darhia save so resen xor ano nakhlipe. Kodola darhia šaj te arakhen pe ane dokumentia e Biskupikane thaj Historiake arhive ano Kotor. E Hrvatia katar Boka ulaven i jazia e avere kotoresa e Dalmaciakie pherde 502 berša (1420-1922) thaj sas irame ki derjav, sar jekhutno hango peske dživdipaske. Angleder kodova ano period katar 1391. dži 1420. e Kotore sas les status e tromale dizako- themako sar so si o Dubrovnik. E bareder sathanipa e phuvake vašo keripe buti na sas len, thaj kodoleske na kerde buti e phuvasa thaj dživutrenca. E Bokeljeske Hrvatia si sar lenge pašutne Dubrovnikoske, dikhindoj katar lengi bairikani, peki phuv thaj naštine te adžikeren but latar thaj gele ki derjav thaj kerde buti e mačharipasa thaj kinobikinipasa. Von ikerde pe ki Plutarhoski vakerin “Navigare necess est, vivere

non est necesse“ („O pajdžalipe si trubutno, a te dživdinel pe nanaj“). Bokeljesko Hrvato, derjavutno, nanaj sas sade kinobikinutno, vov sas ko jekh pendžardo sar legarutno e kulturako. Katar e anglutne phuva vov ano pesko agor uzal e materialnikane šukaripa andas thaj ververikane kulturnikane butja, artikane picture, pustika, mebelo, uravipa thaj aver butja save so sas leske šukar.

O majoriteto katar e dživdutne e Bokake ko kodova period sas Hrvatia thaj Romania thaj xari lendar sas avera sela, ane aver kotora e Boka kotorskake. E dizutne ulavde pe ke barvale patricie thaj sel. Ki sahni historia, o Kotor thaj i sasti Boka arakhenas pe katar e atakutne, barvaljovenas pe, vazdinde o pajdžalipe, kultura thaj o džantripe. E Bokeljeske pajdžalutne, Hrvatia, sas len bari flota e pajdžalenca ano thavdipe e nakhle šeliberšendar thaj pajdžalinenas ko sasto sundal. Katar o phare lele love ki derjav, kote so lenge pajdžalenca khuvenas pe e bare biršimenca, gusarenca thaj piratena kerde thaj palate ki sahni Boka thaj bare sakralnikane objektia. Von kerde thaj materialnikani thaj bimaterialnikjano kulturnikano kustikipe, savo sas palpalunipe e baripasko lenge ekonomikane zuralipasko. Sas thaj mecene, adžukhar so i sahni lipardipaski kustikin ki Boka kotorska šaj te ovel vakerdi sar reslipa e derjavakoro. Kaj ko thanipe e Bokako dživdinel autohtonikano sel- Hrvatia, vakerel sakova bar. I kultura, adetia thaj pakjavipe si jekh sar thaj ani sahni Dalmacia sar kotor e Hrvatskako. Ikerindojo o kormilo e pajdžalengo ano jekh vast thaj i banduka ano dujto vast, te arakhen pe katar e gusaria thaj piratia, o bokeljikano Hrvato pajdžalinelas ko Mediterano thaj xramondja e majrošale misala e heroipaske thaj bidarake pajdžalutnenje.

O hrvatikano selikano poeto thaj xramutno, fra Andrija Kačić Miošić (1704-1760), savo so preperel maškar e majpendžarde hrvatikane xramutnenje, gilavel adžukhar: “Ej Kotor, kujbo atmadžengo/ ki uči ranik bangjardo/, kote so pašljon e aždaje thaj atmadže, / save so e thagareske but pharipe kerde/ bangjardo ki jela xariali/, thaj učharen i Boka katar o Kotor/ voj si barikanipe e Hrvatengi/ thaj vitezongo vilo e heroengo”.

O rusiako grofo thaj diplomato Petar Andrejević Tolstoj (1645-1729), dromardilo ko 1697-1699. berš ki Europa vase trubutnipe e rusiate diplomaciake e Petar Velikosko. O Tolstoj liparel kaj katar o Pelješac dži Perast e Hrvaten jekhto drom kana vakerel

1 M.Grčević, Petar Andrejević Tolstoj i Hrvati od Pelješca 0,,do Perasta-crtice o etnogenezi na jugu hrvatskoga kulturnoga prostora, Časopis Dubrovnik, 2-3/2017.

vase ververikane sela save so dživdinen ani Venecia. Von si jekhutne Slovenia save so dikhlja thaj von peske vakeren kaj si Hrvatia. "Von katar o Pelješac dži Perast sare vakeren slovenikane čhibasa, a lengo anav si Gervati (Hrvati) thaj ikeren e rimesko pakjavipe". Resindoj katar o Dubrovnik ano Perast, P.A.Tolstoj xramonel kaj ano kodova than arakhel pe i mletikani them thaj kaj lende dživdinen „Gervati“ (Hrvati). Vakerel kaj si von pajdžalipaske kapetania, astronomia thaj pajdžalutne, thaj kodolesa kerel jekh linea e Dubrovnikoske republikasa, savatar xramondja kana sas ani Korčula. Vov vakerel kaj ano Perast isi thaj Srbinia grekikane pakjavipaske thaj uzal kodova so ano kodova than nanaj grekikani khangiri. Gindinel kaj kodola Srbinia ani mletikani them našle katar i them savi so sas leli katar turkikano sultano. Von si sanikoja thaj sare vakeren slovenikane čhibasa, legaren hrvatikano uravipe thaj e džuvlja lenge si sar e hrvatikane džuvlja. Katar e Tolstojske vakeripa vase Hrvatia thaj e Srbinia, šaj te haljovel pe kaj e Hrvatia ani Boka kotorska si purane bešutne thaj si dominantikano sel. O Tolstoj, uzal e Hrvaten thaj e Srben vakerel kaj ani Boka kotorska dživdinen thaj Crnogorcia paše dži kotor thaj Perast. Ano Perast bešlja thaj o kapetano Vicko Bujević kaske pajdžaleste sas thaj o Julie Balović. Vov ano 1693. Xramondja o pajdžalipasko instrukciengo lil ano savo peske dajake čhibake vakerel kaj si (ki italijskani čhib) „Slavo“ thaj „Slavo-Illirico“, a ani lavustik kodole lilesko o etnonimo Slavo vakerel kaj si etnonimo Hrvat. Kodova kerda kodoleske so e Mletanen, dalmatinake Hrvaten ničale anavkerde Slovenia (Sclavo, Schiavone), a von korkori peske vakerenas Hrvatia mletikane etnonimesa ikaldo katar S(c)lavi. Katar kodova lil dikhel pe kaj e Hrvatia peski čhib akharen ilirikani vaj slovenikani. Kodova anel kaj i ilirikani vaj slovenski si Hrvatikani čhib. E kotoresko vlastelino Maro Dragović ano pesko vakeripe e Bartol Kašićeske, o Dalmatinipe dikhel sar tang identikani terminanta, a o Hrvatipe buvleder. I liparipaski kulturnikani kustikin e Boka kotorskaki si bari. Ani diz Kotor isi 60% miškime thaj bimiškime liparipasko barvalipe e Crna Gorako. Thaj uzal so e bokeljeske Hrvatia avdive si ani minoriteta (cca 7.100 dž.), ko baro kotor isi len but baro kulturnikanio-historikano kustikipe. Ki regia e Boka kotorskako arakhel pe baro genj e Khangirengi thaj palatengo saven isi kulturnikane-historikane, artikane thaj arhitektonikane baripena, save so barvaljaren i kulturnikani kustikin ki sahni Crna Gora. Pajdžalindoj ke derjava ano sakova bilačhipe, rudjinipasa, rodenas e Devlesko arakhipe thaj arakhipe katar Daj Marija, savake von vazdinde but khangira, manastiria, kapele, xramonde lila thaj dende e khangirale votikane rupunale plate.

Khangira: Ano Kotor sas 33 katolikane khangira. Majpurani sas lendar i romano-gotikani katedrala-bazilika e s-l Tripuneski katar 1166 b. thaj pandž romanikane khangira.

Kodola si Kolegjalno khangiri s-l Maria katar 1221. b., khangiri s-l Anaki katar XII š., khangiri s-l Mihovileski katar agor e XIII š., khangiri s-l Pavleski katar 1263. b. thaj i khangiri s-l Lukaski katar 1195. b. Ani diz si thaj o manastiro thaj khangiri s-l Klara katar XVII š., khangiri s-l Josipeski katar 1631. b. thaj Gospa katar Počivale (Gospa katar Sastipe) katar 1518. b. ko bairo s-l Ivan. Kodova sikavel kajbizo negiripe ane kodola tamiripa ane maškaršeliberšikane khangira i dominantikani rola khelel o romanikano dživdutnipe, numaj uzal lende sigurno majbari rola isi e slovenikane-hrvatikane dživditne. But baro genj e khangirendar kerde e pajdžalutne ki sahni Boka katar o Bogorodicako hramo ko Prčanj, khangiri s-l Matisaki thaj s-l Stasiaski ani Dobrota, khangiri s-l Mariaki ani Stoliva, khangiri Arkani e hristianengi (BL. Gracia) ko Mul, khangiri s-l e Gospaki katar Škrpjel thaj s-l Juraj ke duj džazira anglo Perast, khangiri s-l Nikolaski ano Perast, thaj aver khangira ano tivat thaj Herceg Novi. Majbaro kotor kodole khangirendar kerde e bokeljikane Hrvatia. Ano Biskupiengo arhivo, biblioteka katar Franjevcengo manastiro thaj e aver khangira ki sahni Boka arakhle si but bi-materialnikane kulturnikane kustikina e Hrvatenge save so si hango e historikonge, etnologonge, xramutnenge thaj rodljarutnenge.

Palate: Ki regia e Bokaki isi 34 palate e hrvatikane pajdžalenge familie, majbut katar period e barokosko, save so si tasdivutne e ekonomikane barvalipasko. Dikhin e arhitekturako thaj artosko, sar thaj karakteristika e pajdžalutnenge familiengo. E Hrvatia Bokeljia katar e dromaripe ande kuć artikane butja thaj lenca kerde pulipe ke palate. I etnografikani khedin e Pomorsko muzejesko ano kotor thaj aver muzeja ani Boka, ko baro kotor sas e hrvatikane familienga.

Literatura e Bokaki: Ko korpuso e hrvatikane literaturako katar Boka nanaj dendi but sama, numaj voj xulili aniantologija "barokoski thaj klasicizmoski" katar varesave pašutne sela. But poetia thaj xramutne sar so si Juraj Bizanti (1490-1560), Ludovik Paskalić (1500-1551), Ivan Bona Boliris (1520-1570), Jeronim Pima (XVII st.), Andrija Zmajević (XVII st.), Timotej Cizila (XVI st.); Marko Martinović (1663-1716), Vicko Zmajević (1670-1745), Julije Balović (1672-1727), Krsto Mazarović (1680-1725), Matija Zmajević (1680-1735), barvalkerde i literature e Bokaki, Crna Goraki thaj hrvatskaki. Jekh lendar si Ivan Antun Nenadić (1723-1784) savo so xramondas duj epikane gilja savendar si i pendžardi "Šambek satarisan sa božjom desnicom". Kodova heroikano gilavipe si xramomo vašo vitezia Marko thaj Jozo Ivanović. E analia katar Dobrota xramonde bikhosle šabdenca but bare butja e dobrotake pajdžalutnenge ane maripa e bilače gusarenca. Majpendžardi si i vidžaj e dobrotikane vitezongi upral e turkikane gusaria, savate lele than e phralja Ivanović kori atena 1756 b. Ko bahani e senatosko o mletikano duždo dendas medali e Jozo Ivanovičeske savo sas majbari medala e Mletikane republikako, thaj anavkerindoj les vitezo e s-l Markosko, a angleder kodoxa jekhe titulasa 1751 b. e Marko ivanoviće. Našti a ma te liparas thaj e pajdžalutnen katar Boka: komandire e galiako Jereonim Bizanti (-1571), herojo Lepantikane mari-pasko, Marko Martinović (1663-1716) pajdžalutno kapetano thaj matematičaro savo so sikavdas 17 rusikane boljaren e thagareske Petar Veliki; Matiju Zmajevića (1680-1753) rusikane admiralsko, Ivo Vizina (1806-1869) kova so sar šovto pajdžalutno phirdas o sundal thaj but aver. E Boka sas thaj but pendžarde piktoria: hrvato Lovro Marinov Dobričević (Kotor, -1478) kova so kerdas picture thaj poliptihija ano Kotor thaj Dubrovnik, hrvatikane piktore katar baroko Tripe Kokolj (1661-1713), savo so piktorindas e Gosp katar Škrpjela ano Perast thaj but aver.

Džuvljane šeja – E Hrvatice ani Boki kotorska labarde e tradicionalnikane šeja palo vakeripe katar o XVI šeliberš. Akala šeja katar pesko ovipe sas anavesa dobrotikane, a phiravenas pe ano Kotor, Škaljari, Mul thaj Prčanj. Sas dobrotikane kodoleske so ano barvalo, pajdžalipasko than si labarde. Von sas thaj majšuže thaj majbarvale ani

sahni Boka. Athar si legarde ani Gornja Lastva, Tivat thaj Donja Lastva thaj si pendžarde sar lastovikane šeja. O phiravipe majbut kerde e džuvlja khere, e terzie ano Kotor, a e barvaleder pajdžalutne kerenas len ki Venecia sar so mangenas e Dobrotikane džuvlja.

Majbare džanlipaske tradicionalnikane adetia:

Fešta s-l. Tripuneski e helipasa leske ko baripe angli katedrala ano Kotor, leipasa thaj e Bokeljkane navikongo si maškarutno utsavalipe thaj majpendžardo tradicako liparipe e bokeljeske Hrvatengo, kote te arakhen pe ano sundal, a preperel thaj e averenje so aven ki tradicia, patjivkeren bizo te oven dikhli i religia thaj nacia, so sarinenge ano Bokelj si bari patjiv. Kodoja tradicia ko sahno sundal panda ikerel pe ano Bokelj ani Hrvatska (Split 150 b.), Zagreb (100 b.), Rijeka, Pula thaj Dubrovnik.

E Kotorania ano IX š. durust ko 13.01. 809 b.

kinde e zuralipa e s-l Tripuneske katar i Venecia savo so ko vaxt čhinavdja o xulipe ani Boka, ko drom premal o Konstantinopol vaši Venecia. Pali tradicia, katar o avipe e berosko e sundale zuralipanca ano Kotor, e pajdžalutne khelde tanco, thaj gindinel pe kaj ano Kotor adale vaxtestar si kerdi thaj o Pajdžalutnipe. Kodoja data lela pe sar jekhto liparipe kaj isi organizirime Navipe ano Kotor, savo so bizo čhinavdipe ovel dži avdive. Katar o jekhto arhivako liparipe katar i 1363 b. sar "Po-božno društvo kotorskih pomoraca", prekal o arakhlo Statuto katar 1463 b. (Statut Bratovštine sv. Nikole mornara u Kotoru), voj sas zurali humanitarnikani thaj armiaki organizacija, ekonomikani zorali thaj phandli e utsavipasa e s-l Tripuneski. Katar 1859 b. našalel sa peske funkcije, a ačhol sade džiavdive kana isi utsavipe e dizaki s-l Tripun.

Bokeljska nošnja, autori fotografija su Andro Saulačić i Martina Saulačić Lompar

I Fešta s-l Tripuneski lel te ovel kerdi ko 27.1. e putaripasa e šerute utsavipasko katar i rig e "tikne admiraloški" savo recitirinel laude ano baripe e s-l Tripuneske. Adava dive i Bokeljikani navipe savi so 500 berša lelas o sahibipe ani diz (klidia e dizake, phandlipe, o dumo e dizako thaj e flage), čaćipen te del azilo thaj pardonipe, ko trin divesa anglo thaj palo Tripunesko dive. Kodola sahibipa sas čhinavde e peripasa e veneciako thaj avdive si simbolikano deipe e klidongo e dizako thaj flagosko thaj kerel pe 21. 11. Ko Dive e tromalipasko e dizako 1944 b. o festuipe džal dureder ko 2.3. utsavale Iratjake misasa ani katedrala e s-l Tripuneski ano Kotor kadipasa e zuralipaske e sumnaleske ko šerutno oltaro ano savo len than šov dizutne katolikoja thaj šov ortodoksoja. Kodova si jekhutno adeto ano sahno sundal.

Ko dove e s-l Tripunesko 3.2. i festa lel te kerel pe khelipasa kana rodel pe izini katar o jekhtokhelutno thaj deipasa e gudlelavescu e biskupestar (palune berša ano jekhto kurko palo 3.2). O khelipe e pendžarde figurenca uzal o bašalipe e Dizake muzikako khelel pe sar baripe e s-l Tripunesko ano 10,00 ari angli katedrala. Palo kodova avel thaj i misal ano 12,00 ari kana isi utsavali procesia ki diz e zuralipanca e s-l Tripuneske thaj aver sumnalongo, thaj athe len than o Bokeljikano navipe, Dizaki muzika, rašaja, pakjavutne thaj sare so amngen kodola adetia.

O bokeljikano navipe ko čekat e admiralosa, viceadmiralosa, tikne admiralosa, adjutantosa, kapetanenca, lajtantnonca thaj e navikonca phiravel peski tradicionalnikani odora.

Fašinada – i khangiri Gospa katar o Škrpjel, savi so si kerdi ke hride e buteberšenge tasavipasa e berongo pherde barencu te šaj te kerel pe o džaziri majšužo si mari-anikano sumnalipe e khangirengu e Hrvatongo. Thaj avdive, o džaziri ikerel pe ko adava čhand, thaj sakova berš ko 22.7 e berore pherde barencu kajakindoj katar o Perast dži o džaziri thaj e selikane gilence čhuden bara trujal o džaziri. Kodova tradicionalnikano adeto akharel pe "fašinada". Majbaro khedipe e sovljane platen-ge "ex voto" arakhel pe ko džaziro e Gospako katar Škrpjel thaj von tasdivinen vašo šeliberšengo hristianipe savo si kotor e bokeljikane Hrvatengo.

O sovljako dive thaj o resaripe e bašnesku si jekh katar e tradicionalnikane adetia save so ikeren pe sakova berš ko 15.5. ano Perast sar baripe e vidžajake e Peras-tenge manušengu upral o Turkikano askeri (o bašno si o Turko). O zoralo turkikano askeri atakuindas o 15. 5. 1654 b. katar o Risan thaj sas pandž mile askeria, ko čekat

e risanikane dizdaresko Mehmed aga Rizvanagić. E Perasteske manuša sas xari, paše šel manuša. E Turkoja ulavde e hristianikane-katolikane Perastne sas kaxro ani jakh, kodoleske e Perastne sas zurale thaj ki derjav thaj ki phuv. Sas phirne thaj heroikane marutne. E Perastne pesko baro baxtagor vakerde kaj si vašo arakhipe e Daj Mariako, peske mangljako, savaki pictura katar o džaziro Gospako katar Škrpjel ani kalja e s-l Križosko thaj rodinde lako dumo ko Devel. Kodoleske e manuša katar o Perast i vidžaj akharde "Daj Mariaki vidžaj" Tadani vakerde peske kaj sakova berš ka liparen pe ko adava vidžajipe thaj ka keren sumnali misa thaj procesia e dizaki e Gospake picturasa. Palo ofto dive katar akava maripe, e heroenge kerdas baripe o grofo Petar Zrinski (1621-1671), hravtikano vojvoda thaj poeto. Vov si čaveskere čavesko čavo e Nikola Šubić Zrinski, sigetikano herojo save so akharde "arakhutno e hristianipasko thaj dar e Turkonge". E vizitasa "ko pendžardo thaj baxtalo Perast", e heroenge dende heroikani bari čhurik savi so ko 15. 5 phiravel pe ki procesia.

Bokeljikani irat – vaj vešta upral e fešte sar so si i veneciaki irat ikerel pe sakova berš ko agor e augustesko. E pulime berore nakhen ko than angli dizaki marina thaj keren rošalipe reflektorenca, muzikasa thaj milje vizitoria save so dikhen sa katar i dizaki riva. Kodoja fešta uzal e Hrvatia lele thaj e lokalnikane manuša katar kotorikane thana. O karnevalo (kotorski, prčanjski, lastovski) sakova berš ikerel pe ano ivendesko karnevalo e tharipasa e došalnesko vašo "pasano berš". Ikerel pe ano paluno kurko angli katolikani korizma. O nilajesko karnevalo ikerel pe ano šird e augustesko sakova berš leipasa than e kherutne thaj avralphuvale karnevalikane grupe. Kodoja fešta uzal e Hrvatia ikeren thaj aver lokanikane manuša ko kotorikano than.

E adetia e Hrvatenge ano barokeripe e majpendžarde katolikane baredivesenje ani Boka kotorska si: Blagdan sv. Tripuna 3.2. ano Kotor; Blažene Ozane ano Kotor 27. 4.; blagdan sv. Leopolda Bogdana Mandića ano Herceg Novi 12.5.; Zavjetni dan ano baripe e Gospako 15. 5. ano Perast; blagdan Velike Gospe save so kerel pe vašo baripe e Gospako katar Škrpjel ano Perast 15. 8.; Mala Gospa ko Prčanj 8. 9.; Blaženi Gracije 8. 11.ano than Muo kori Kotor, Gospa katar Zdravlja ano Kotor 21.11.

O baro pakjavipe e bokeljikane Hrvatengo kerdas but Develeske butja. I Boka si than e bianipasko e sumnale Leopold Bogdan Mandićesko, E Graciako katar Mul, službenica Devleski Ana Maria Marović, bokeljikane cxitutnengo: duj fra Marinia katar Kotor, Petar, Lovre thaj Andrije thaj e Boka akharen „Zaljevo e hrvatikane

sumnalongo". Upral sarinende terdjol o ruhi e arakhutnengo s-l Tripun thaj Ozana Kotorska (Crnogorke katar Relez kori Cetinja), ekumenikane arakhutne katar Splieske metropolie ano savo sakeripe sit haj i Kotorikani biskupia.

Čhib – Uzal e nacionalnikane terminiripe, e Hrvatia katar Bokelj sas lent haj jekh terminanta- čhib. Ko vaxt e Mletikane republikako oficialnikani čhib sas italianikani, numaj sas thaj nakhavipa ki hrvatikani čhib. Ano kodova vaxt e Hrvatia labarenas thaj romanizmia. Kodova na sas averkerdo thaj palo peripe e Veneciako, thaj kana sas xarno okupiripe e Austriako sa dži o Vienako kongreso 1814 b. Thaj ano xarnevaxtesko okupiripe e Boka kotorskako katar i rig e Franciaki thaj šeleberšengi okupacia e Austriaki (dureder Austro-Hungariaki Monarhia) savi so ano labaripe del i italianikani čhib. E romanizmia ikerde pe dži avdive. Sar i sahni Dalmacija, ani savi sa dži 1922 b. kerdas thaj i Boka, katar o 1420 b. dži o 1797 b. sas telo radžipe e Veneciako, p[obuter lava katar o romanikano kustikipe sas lele katar i italianikani vaj mletikani-talianikani dialekta: Varesave romanizmia si: abrum, balancana, borša, čakula, čipula, fešta, fjaka, gunj, kanavaca, kapot, kaštradina, lešo, lencuo, lincura, macola, pitura, pjaca, škatula, škoranca, štramac, takuin, tavaja thaj av. Vašo vazdipe e toleranciako, arakhipe e haljovipasko thaj harmonikano dživdipe maškar e etnikane khedina ani Crna Gora sar multietnikano thaj multikonfesionalnikano themipe si bare džanlipastar thaj e medie. Ko bahani katar i Parlamentarnikano sakhedipe katar Konsilo e Europako vase etnikane minoritete thaj medie katar o 1995 br. Maškar aver terdjol: Patjiv sakone etnikane thaj religiake khedinake si sar naj ko jekh vast, save so keren harmonipe thaj funkcionalnipe jekhe vastesko. Jekh biaverengo našti te keras harmonikano dživdipe ki baxt thaj xoš sarinengo.

Muslimanikani kultura, adetia thaj čhib

MRKOJEVIĆIA BIRODLJARDO MIRIKLO

Xramonel: Sabrija Vulić

Vašo auktoro

Sabrija Vulić agordas Fakulteto vašo turismo thaj hotelieripe ano Kotor. Magistranto si ko Fakulteto vase dramake artipa ko Cetinje. I žurnalistikani kariera kerdas ko 1989 berš ano Radio Kotor. Kerdas buti thaj ano Sky Sat, RTV Atlas sar thaj ane but aver medie, a akana si angažirime ko than e redaktoresko ki Dujto programa ki TVCG. Ko lesko butikeripe sas žurnalisto ke kherutne thaj maškarthemutne medie. Lelja but angigaripa peske butjake. Prezidento si ko Konsilo e Muslimanikane selesko ani Crna Gora, Dad si štare čhavengo.

Te si o kulturnikano kustikipe pali definicia kulturnikano ačhovdipe vaj kulturnikano lačhipe so ačhilo amenge katar amare phuredera vaj pale te ovel ano avdisutnipe, tadani i Crna Gora šaj te ašarel pe e bare barvalipasa kana si ko pučipe akala thana. Sar thaj ko materialnikano thaj ko bimaterialnikano.

O kulturnikano kustikipe e muslimanikane selesko ani Crna Gora si katar o baro džanlige sar tasdivo e historiako amare themako, numaj si thaj sasto kotor e identitetosko jekhe selesko savo so si direktikane phandlo e Crna Gorako peske anavesa thaj kustikipasa. Dikhel pe kaj minsale vaj biminsale našas katar e historikane faktuja thaj barvalipa save so mukhle amenge e anglederutne generacie e muslimanenge ke akala thana. E muslimani save so si katar akala thana, save so kustikinde i historia e selenge ke akala thana thaj barjarde la prekal i historia nakhipasa ko islam.

Sar misal šaj te las i historia e Boka Kotorskaki ko savo than si i zorali Otomanikani imperia savi so mukhlja xor dire, a adalaske avdice na sam minsale thaj iradasa garavel pe thaj trujalinel pe. Dujšel berša katar o bešipe akale thagaripasko ko than e Boka Kotorskako mukhlja bikhosli dira katar Herceg Novi dži Orahovac, kote so minsale vaj biminsale, a angleder sa me ka vakerav minsale khosen pe e dire e nakhlipaske save so pesa mukh-

Perast ačhile telo vastaripe e Mletikane republikako.

E maripa uzal akala dizja ande dži o isthanaripe e dživdutnengo sar katar andrunipe ko uzalderjavipe thaj adžukhar katar o uzalderjavipe ani Venecia thaj buvli Italia. E dizja si averkerde ki socialnikani struktura, kultura e dživdipaski thaj ekonomikani funda. Ko vaxt e osmanikane radžipasko majbare uzalderjavaki diz sas Herceg Novi savo so katar o 1482 dži 1687 b. kerdas pherdi kontrola ko xulipe ano Bokokotarikano zalivo telo mletikano vastaripe. Uzal o Novi thaj o Risan sas baro askerikano than katar o 1482 dži 1684 b.

Jekh sas thaj ane aver thana savende avdice na dživdinien muslimania ano kodova baro genj, sar so si Nikšić vaj Kolačin, thaj Podgorica.

Kana liparel pe o kulturnikanio kustikipe e Muslimanengo, savaxt ano fokusko utar e Crna Gorako, ko Pljevlje, Bijelo Polje, Rožaje, Petnjici, Plav vaj Berane. Pale, varesar gara-vde katar o dikhipe, ko sa bičače, trubul te ovel dikhlo jekh bisterdo bisero, a kodova si i regia Mrkojević ano trujalipe e Baresko.

O endaj Mrkojević arakhel pe maškar o Bar thaj Ulcinj, ani regia maškar e uzalderjavake plaina Lisinj ko utar thaj Možur ki mizmerig, e rumiasa ano palpalunipe thaj ikljovipe ki derjav. I endajikani regia si učipe kerdi katar e bare barenge umala, trine rigenca trujalime e učipanca, a katar štarto derjavasa sava isi sathanipe katar 90 km². I serioznikani turkikani radži xošinel pe ano Mrkojević palo lelipa e Baresko dži 1571 b. Ko thavdipe e askerikane

le e muslimania save so dživdinde ani Boka Kotorska. Na trubul ulavde te vakeren pe i saxat kula ano Herceg Novi, i džamia ani Bijela save so si ano sa devastirime, ačhovipa katar o islamikano nakhlo vaxt ano Risan vaj pale jekh misala ano Orahovac paše dži Kotor. Ano dujto ekvašipe katar XV thaj ko thavdipe e XVI Šeliberšesko peravdile telo osmanikano radžipe thaj e dizja ko Crnogorikano uzalderjavipa: Risan (1481), Herceg Novi (1482), Ulcinj, Bar, Spič, Svač, Budva ko xarno vaxt ko 1571 b. Kotor thaj

tikano radžipe (Dalmacija, Istra): ano period maškar 1611 thaj 1633 isthanarde pe 220 familie. I islamizacia e Mrkojevićengi lelja te ovel ano jekhto ekvaš e 17 šeliberšesko. Numaj, keren pe thaj individualnikane čipote, thaj kodola so si islamizirime na ačhovenas ani matikani regia, numaj nakhenas ano Bar vaj Ulcinj. Katar e trin raportoja e bareske bareder biskupesko šaj te dikhovel o thavdipe e islamizaciako ano Mrkojević: Andrija Zmajević 1671 b. vakerel kaj sa e Mrkojevića sas ortodoksia; Marko Đorga 1696 b. xramonel kaj e Mrkojevića si tadani muslimani, a o Vicko Zmajević trujal 1710 b. ko Mrkojevića isi 140 muslimanikane thaj 30 ortodoksikane khera. Thaj adžukhar vakerel pe vašo baro nakhipe ko islamano ano xarno vaxt. Numaj, e Mrkojevića ano kodoja faza lele o islam ten a ovel len pharipa e turkikane radžipasa. Akaba sikavel thaj o faktu kaj akava si jekhto džamia e Mrkojevićenge si kerdi ano 1752 b. sar thaj o faktu kaj vazdindije la barabar thaj e muslimanija thaj e hristiania, thaj kaj e ortodoksikane khangira si dživde dži avdive. I islamizacia ko Mrkojevića nikana dži agor na agordas, te ulo dikhlo kaj thaj avdive isi jekh hangome mrkojevićesko soj, sar thaj zabadesnikane avutne, thaj ačhilo ki ortodoksikano pakjavipe. Trubul sar misal vaši religiaki tolerancia thaj minska vase ortodoksikane darhia te ovel vakerdo o trušul e Sumnal Jovanosko Vladimir, savo so katar o maškarutno šeliberš arakhel e Mrkojevićen thaj kaj jekh si patjivkerdo thaj arakhlo katar e preperutne solduje religiengi.

I islamizacia e Mrkojevićen ko sa lokharel lengi situacia maškar e duj turkikane zorale riga-Bar thaj Ulcinj. Maškar aver i islamizacia kerel asari thaj te perel o maripasko ruhi akale nekana maripaske endajako sava isi "jagalo xuj". I paluni maripaski akcia savatar liparen pe e Mrkojevića si lengo leipe than ki crnogorikani rig ano maripe e Turkonca ano 1717 b. e Mrkojevića but bilače sas xoljame e turkikane radžake akale kerdipasa thaj o agorutno

kampanjako o turkikano askero ko lelige e Varesko, o Mrkojević sas majanglal ki mletikane armiaki rig, numaj palo kodova irande pumen ki rig e Turkongi. Katar kodova vaxt isi amen jekh mrkovikano šerutno Popović savo so thaj vov sas rašaj („Pop Popović“). Thaj uzal so katar e Turkoja lele flaga sar ulavdi nahia thaj xošinde pe ane terminirime napia priligerime status ki relacia e avere regienca, ano jekhto-periodo e turkikane radžipa avilo dži isthanaripe e bare kotoresko e Mrkojevićengo ko utar ane uz-alderjavake thaja so sas telo mle-

nakhipe ano islamo sas lenge ikaldipasko činavdipe lenge. I crnogorikani armia i regia Mrkojević leljardja ano Baro maripe 1877 b. Ke maripaske aktivipa, o dživdutne Mrkojevića premal e irade e Crnogorcongo, vaše save na irande pumen pumare kherende, sig si nakhavdo e mangipas katar o knjaz Nikola, thaj o dživdutne Mrkojević irande pumen ani peski regia thaj sig phandle pe ano crnogorikano amalnipe. Katar o jekhto crnogorikano evidentiripe ki akaja regia šaj te ovel dikhlo o religioznikano saikeripe e Mrkojevićengo. E muslimania dživdinen ane sa e kupatnja thaj keren baro kotor e dživdutnengo lende. Rimokatolikoja isi ano Pečurice, Dobra Voda thaj Mali Mikulići, a ortodoksia ani Dobra Voda, Velji thaj Mali Mikulići.

Kodova jekh relativnikane baro xulipe ano teksto saves isi limitirime lungipe sas trubutno te šaj te drabarutneske te ovel pašeder e barvale historikane miškipa ki regia Mrkojević, savi so pesa anda barvalo kulturnikano-historikano kustikipe.

Numaj isi problema thaj avere rigatar, kodoleske so o kulturnikano kustikipe e muslimanengo ano Mrkojević si birodljardi. Jekhutno savo so serioznikane kerel buti e historisa e Mrkojevićengi si o profesoro Mahmut Metanović.

Kodova so premal savo šaj te oven notirime e Mrkojevićia sar muslimania šaj te ovel pendžardo ki karakteristikani arhitektura ani savi dikhen pe e heminipa e disorigako thaj ratjorigako. Mrkojevićenge gava si formirime ke bairia, tereno save so isi xulipe. Sar thaj sa e rigende save nisi bairikane karakteristike, thaj kore Mrkojevićia isi barane duvaria thaj šuko simantripe. E terase isi len but lačho vizuelnikano identiteto thaj keren formirime droma thaj sokakia. Sar generatoria e putarde thenenge, karakteristikane su duj elementi gumno thaj rota (hango kaptirime kerde bareske bazenosa). Solduj elementia majbut šaj sas te oven kolektivnikano phralipe thaj trujal lende formirime kupatnja – thana saven so isi phralipa.

Ulavde si interesnikane e hangoja ano Mrkojevićia savende isi trujal oftovardeš thaj si relativnikane ano šukar xali, a varesave lendar arakhen xramovipa ki arabikani čhib save so nanaj rinčhibjarde.

Vašo vaxt e periodosko e turkikane radžipasko ko thavdipe katar XVIII thaj XIX š. kerde si e Mrkojevićenge džamie.

I džamia ano Velje selo vazdime si ano 1749 b., ano Gorani 1783 b. (ko temelia akale džamiakе 1996 kerdi si i nevi džamia), a ani Dobra Voda 1802 b. (sanirime 1980-1986 b.) i džamia ko gav Kunje kerdi 1807 b., i džamia ano Pečurice ano 1891 b. thaj i džamia ano gav Ljeskovac savake nanaj evidentoja kana si kerdi.

Jekh katar e bare kulturnikane barvalipa e Mrkojevićenge si i škola savi si putardi ano 1885 b. Baro kulturnikano barvalipe sikavel thaj e arakhle upral limorenge liparipa katar akava periodo. Von si majbut thaj jekhutne historikane hangoja saven-dar sikljoval pe vašo kustikipe varesave phralipango thaj proceso e islamizaciako e Mrkojevićengo. Bezexaske, ke Mrkojevićia nanaj nijekh dokumento sar so si o katastro e limorenge savo so ka kerel buti akale bare kotoresko ko kulturnikano-historikano kustikipe e Muslimanengo.

Katar o turkikano perido avel thaj i Kula (arakhipasko zurardipe) ano teluno kotor katar Rasovac (Ljeskovac) tikne kotoresa rumime ane Balkanikane maripa. Katar šeliberš purane objektia akana si rariteti thaj šaj te oven gindime sar kulturnikane barvalipa. Ulavde si interesantikane e hangoja (ko mrkojevićike "rote") saven so isi oftovardeš thaj save so si relativnikane ko šukar xali, a varesave lendar arakhen pe ke xramovipa ki arabikani vaj puraniturkikani čhib save so panda nanaj rinčhibjarde. Pendžarde sit haj kodola ano Pećurice Velje selo, palo kodova Kamenički most ki len Međureč, asjava, gumnoja, kaštar-ia thaj tradicionalnikane mrkovikane khera thaj kheripa; pošomale kilimia, asure, škrinje uzal o saikerdo kotor e kherendar thaj bova pekipaske e mareske thaj av.

Sa akaleske trubul te ovel dendo thaj o arhitektonikano barvalipe savo si piktorime ane purane asjava thaj asjava maslinkenge save so sa pobuter preperen vaj si ano šukar drom te preperen kodoleske so nanaj galjipe thaj bizainteresiripe.

Ano Mrkojevićia isi thaj buteder misala katar miškipasko kulturnikano kustikipe. Ano jekhto nič si karakteristikane o mrkojevićengo vakerdipe savo so poxari nakhel ano bis-teripe, a saveske ki čirlutni 1969 b. o lingvisto thaj rodljarutno Luka Vujović xramondja lil telo anav „Mrkojevićki dijalekt“. Dr Luka Vujović džantrikane vakerdas pesko zurardipe kaj o mrkojevićengo vakeripe sikavel užo dialektikano tipo, šaj bibare asaripasa ke pašutne crnogorikane vakeripa. Ano kodova si o ververipe maškar leste thaj e aver vakeripa save so barjovenas ano maškarpesko kontakto, thaj avdive našti te vakerel pe vašo užo lo-kalnikano vakeripe ki teritoria e purane Crna Gorako. Numaj o mrkojevikano vakeripe sikavel asavko tipo e vakeripasko, savo so ki sahni niza e vakeripnaski formengi ikljovel sar ulavdi dialektikani jekhin. Dikhlijam te das dendipe ko pendžaripe e džantrikane thaj e buvleder publikumeske e specifikenge ko mrkovikano dialekto uzal o šukrikeripe e auk-toreske. O reprint akale lilesko anglder nekobor berša ikalda o Konsilo e Muslimanikane

selengo ki Crna Gora thaj o lil arakhel pe ani bari lingvistikani biblioteka ano Vašingtono.

Avere rigatar, athe si thaj e karakteristikane selikane šeja e Mrkojevićengi savi ko sa si karakeristikani. Pale pali idea e Konsiloski e Muslimanikane seleski katar Crna Gora thaj o Narodni muzej katar Cetinje, nevo sit haj o misal akale šejengo savo so arakhel pe ani vakerdi institucia ano Cetinje. Ano pervazo e kheripange butjengi, kerel pe thaj šeja katar poftana, a tikneder genj e šejengo si katar i pošom. Ikerel fanjelice- xarne gada, brageše – dimie, lungo silkosko gad thaj

Kikidin, xarne telune gada, silkosko kaišo, jeleko bizo baja, šamie – stadika, jašmako – parne silkoske marame, jaka thaj lole fioke – traka vaše baja.

But sit haj aver misala e kulturnikane kustikipasko e Muslimanengo ko tegiono e Mrkojevićesko, thaj kodole-ske kodova si obligacia e rodiljarutnengo thaj e instituciengo ko lokalnikano thaj themako nivelo serioznikane te kerel buti kodolesa, te vakeras birodljardo kotor e Crna Gorako.

Ano teksto labarde hangoja:

- Prof. Mahmut Metanović, časopis Glas Mrkojevića: KULTURNA BAŠTINA MRKOJEVIĆA, str. 26
- Mirsad Rašketić, časopis Glas Mrkojevića, O Mrkojevićkoj kući, str. 44
- <https://www.poreklo.rs/2018/01/31/pleme-mrkojevici/>

Romani kultura, adetia thaj čhib

I Kultura savi so vidžajnel o bisteripe ani Crna Gora- vaxt te putardjoven e vudara e Romenge

Xramonel: Elvis Beriša

Vašo auktoro

Elvis Beriša, egzekutivako direktoro ki romani organizacija e ternen-
gi "Koračajte sa nama - Phiren amenca" thaj direktoro ko jekhto
romano portal RomaNet. Studento si ke specializikane studie ko
Juristikano fakulteto – Arakhipe thaj Kriminalistika. Vov si siklo ki
jekhto generacia e Ternikane aktivistengi katar o 2011 b. thaj si ak-
tivnikano ano civilnikano sektoro kote so kerdas buti ko arakhipe
thaj promocia e minoritetnikane čačipengo e Rom/njengo. Dženo
si ki butjarni grupa vašo keripe Strategia vaši socialnikani inkluzia
e Romengi thaj Egipantanorengi ani Crna Gora 2012-2024. Auktoro
si e publikaciakoro "Umuti zoraleder katar i dar", 2013 b. si reda-
kторo thaj legarno ki emisia "Ano lavigrino emitirime ko TV Vijesti".
Auktoro si e dokumentarnikane filmesko "Katar lavigrino 2" sar
thaj aver publikacie.

Phandle ane peske khedina, sar so but gindinen, thaj butvar biagorde te integrir-
inen pe ano crnogorikano amalnipe, šeliberšenca arakhen peski barvali kultura,
historia thaj čhib. E Roma, ano sundal pendžarde sar Cigani (Gipsy). Ano nakhlo
vaxt, na sas len šajdipe te vakeren korkori peske. Savaxt aver lenge vakerenas, a ko-
dova so von vakerenas thaj avdive mukhel dira, majbut sar negativnikano. Kodole-
ske amen sakova rodiljaripe vaši etnikani distanca na čudinel amen. Sade sikavel kaj
kodova si majbaro digro e diskriminaciako premal e Roma. Thaj uzal kodova so na
xramonde peske, jekhutni pustik savi so thaj dureder phiraven pesa, thaj arakhen,
si lengi čhib, Romanes vaj pale Romani čhib.

E romane khedinake karakteristika kerel o historikano thaj o kulturnikano vververipa, bičačipasa pakjardi ane mitoja, save so akale sele limitirinde thaj na denas les te kerel jekh tretmano e averenca. E Roma si majbari etnikani minoriteta ani Europa, a isi dikhipa kaj si von trujal 12 milionia.

Ane sa e europikane phuvende si marginalizirime katar i rig e dominantikane dživdutnendar. Bizi historia ki peski čhib, bizo save te si tendencie, e Roma na dživdinde avrial o vaxt. Numaj mamuj kodoleske, i historia e Romengi si phandli peske tradiciasa, adetenca thaj kulturaso vi kerdas barjovipe ke sa e phuva ano sundal, a ki peski mortik xošindjas e historikane averdipa, damekripa, zakonura thaj maripa save so nikana na kerde korkori e Roma. Numaj, liparipaske si sigurno o genocide upral e Roma ano Dujto sundalikano maripe.

Te šaj te pendžaras o identiteto amare pašutnengo, Romengo ani Crna Gora, trubul te džanas katar avile thaj savi si lengi historia, kultura thaj i čhib.

Šunden vašo „Cigani“, a vaši historia e romane selesko?

E Roma aven katar o centralnikano kotor e Indiako, than savesko anav si Kanaudž, a palo mukhipe e thanesko ikerde pe ko utarikano kotor e phuvako save so si pendžardo sar Pandžab. Von mukhen i India ano X š. Numaj, e jekhto grupe Roma save so migririnde ani Europa arakhen pe ano XIV thaj XV šeliberš, phirindoj katar disorig premal ratjorig. Len na sas lačho xaljovipe katar e aver manuša, kodoleske so e Europjania sas daravne katar o čhand e uravipasko thaj dživdipasko e Romengo, lungebalenge manušengo save so džividinena telo caxre. Ano XIV šeliberš e Roma jekhethane e Turkonca aven ani Crna Gora. Sas saikerindo kotor e vastaripasko, askerikano thaj ekonomikano saikeripe e Osmanikane thagaripasko. Kerenas e askerenge baruto thaj kerenas lenge sastrunale butja. Thaj uzal so o Thagaripe sas les mangipe e Roma te evidentirinen pe thaj te bešen jekhe thaneste, pale kotor lendar gelo dureder e dromaripasa ano Thagaripe, numaj thaj avrial lestar. Jekh kotor lelja te thanarel pe ke balkanikane gava, a aver kotor gelo dureder e dromaripasa thaj kodoleske avdive Roma isi ane sa e sundaleske phuva. O robipe e Romengo sas dži o ekvašipe e XX šeliberšesko. Majbut khuvenas pe e bute pharipanca save so sas phandle e integracisa ano amalnipe. Bare džanlipastar sit e liparas kaj e Roma nijekhvar na kerde maripe ano sundal, a savaxt sas “kolateralno šteta” thaj kodoleske kerenas saka-na migriri. Kana e Roma ane avere themende kerenas peski čhib, a na i čhib e themaki, lenge čhiba ovenas čhinde katar e dživdutne kodole themake.

E Roma thaj o Dujto sundalesko maripe

I historija e Romengi našti te ovel mothovdi, a ma te liparel pe o tretmano katar o Dujto sundalesko maripe. Bezexaske, sar thaj avere maripande thaj akaleste e Roma sas viktima, akava var e nacistikane ideologiako. Isi procjena kaj ano Dujto sundalesko maripe mudarde si maškar 250.000 dži 500.000 Roma. Vašo crdipe e Romengo na sas vakerdo nijekh lav sa dži o ikerdipe e Jekhto sundaleske kongresoske ano Londono ano 1971 b. Kodole kongresoste leljarde si bare decizie vase Roma thaj kodola decizie kerde aver lengo dživdipe. Von lele te keren putardi buti thaj maripe vase lenge čaćipa. Jekh katar bare date e romane khedipaske si o Maškarthemutno dive e Romengo savo so kerel pe ano 8 aprilo sako berš. O nišankeripe akale datako si bahankerdo ko Jekhto kongreso. Uzal kodova andi si decizia vaši romani flaga, romani himna thaj anav Roma. Thaj o oficialnikano anav e oficialnikane čhibako si lljardo ko akava Kongreso. E Roma ani peski čhib na pendžaren o termino "Cigan", a o anav Rom si lengo anav so ano rinčhibjaripe džanljarel "manuš"

Učesnici sa Prvog Svjetskog Kongresa Roma,
Izvor: <http://www.romaniarts.co.uk/international-ro-mani-day/>

Romani čhib

I romani čhib ikljovel katar nekobor selikane čhiba so si paše dži o Sanskrit thaj kodoleske isi les but barabarutne fundavne elementia e čhibenca hindi, nepali, panžabi thaj aver čhibenca so si ano utarime India. Te pučlen e Romen so anden katar i India thaj sar džanen kaj sen katar India, ka vakeren tumenge kaj kodova si i "romani čhib". Butvar šunas kaj i romani čhib si bistandardizirime čhib thaj kodoleske našti te ovel čhib ano sikljovipasko sistemo te šaj te šajdara e romane čhavenge te sikloven ki dajakiri čhib sar so kodova garantirinem but maškarselikani konvencia thaj o Konstitucionalo e Crna Gorako. Kodova si kovleder forma katar kodova kana vakeren kaj i romani čhib si sade bixaljovipasko žargo-

no. Palune nekobor berš avilo dži baro anglunipe thaj pendžaripe e historiako e romane čhibako thaj leske dialektikane formengo. Minsale sam kaj i romani čhib dživdinkerdja terminirime asari ki gramatika vašo lele lava katar aver čhiba, numaj kodova si vašo drom so e Roma nakhle ki peski historia thaj bešipe ke ververikane vakeripaske regie.

Amare phuredera, Roma, sas barikane peske romane čhibasa kodoleske so lenge i čhib sas na sade fundavni funkcia, e romane čhiba sas distanciripaski rola thaj von ulavenas pe katar trujalipe savo sona džanel i romani čhib. Kodova varesar kerda jekh xoši e upralzoralipasko kodoleske so von xaljoven i lokalnikani thaj oficialnikani čhib e aver selengi, a aver naštine lengi romani čhib. Akana si vaxt akava te ovel kerdo aver. Me te trubul te sikljoval i čhib e avere selengi te šaj te kerav funkcioniripe, tadani gindinav kaj thaj aver trubul te sikljoval miri čhib te mangen kodova. Sar te si, trubul te del pe šajdipe sarine te sikljoval ki peski dajaki čhib thaj i romani čhib, sar sa aver europikane, ovel angigarde sar ulavdi čhib, jekhajekh e averenca, savi so ka funkcionirinel ane sa e sfere e amalnipaske dživdipaste. I romani čhib isi la 38 šabda. Vašo fakto kaj si barvali čhib vakerel thaj kodova so uzal e efta kazusia, kober isi e crnogorikane čhiba, isi la thaj oftoto kazuso savesko anav si "ablativ". E Roma nikana pes na akharde ki peski čhib "cigani" kodoleske akava termino ki romani čhib nanaj. Von peske vakeren: Me sem Rom. Uzal e historikane averdipa save so sas milionen Romen, ani Europa isi štar milionia vakerutne. Kodova si, te kerdam komparacia e evidentonca e dživdutnengo ani Crna Gora katar o 2011, biš var pobuter katar e vakerutne save so vakeren i crnogorikani čhib sar dajaki.

Kultura e Romengi

I tradicia kori e Roma si bare džanlipastar. O romano dživdipe si paše dži o dživdipe e akanutne vaxtesko. Patjivkeren, uzal kodova so e terne kodova na mangen, o lav e phurederesko. Nikana na mukhen peske dajen thaj dadan ane institucie vase phure. E džuvlja trubul te šunen e muršen, e čhave e dajen/daden, e muršane čhaven isi bareder privilegia katar e čhaja, numaj thaj i čhaj patjivkerel pe. Mangen te šunen purane paramisja thaj legende ane zabadesne iratjake aria uzal i jag thaj kodova legarel pe katar kočak ki kočak.

E daja/dada arakhen prandipaske rom/ni peske čhavenge. Numaj, sa poxari isi akala misala, kodoleske so e terneder generacie korkori peske arakhen rom vaj romni. Akalesa poxari thaj korkori i romani khedin adaptirinel pe e ternenge thaj sikavel reslipe vašo barjovipe e khedinake. Numaj, akava proceso si kompleksnikano thaj rodel dendo dumo katar o amalnipe, majbut katar themake institucie. Nanaj raritetnikani čipota i boris te ovel

pokime lovenca; kodova thaj e preperutne e romane khedinake na dikhen sar bikinipe peske čavesko, numaj kodova dikhen sar tradicia. Ani čipota kana ano prandipe xulel pe e dženesa katar aver nacionalnipe, gadžesa, e čhave katar akava prandipe, te si terbiatime ko “tradicionalnikano čhand” ka oven gindime sar Roma.

Bare Divesa ani romani kultura thaj tradicia

Sar so vakeren e rodljripa save so kerdas i romani organizacija e ternengi “Koračajte sa nama – Phiren Amerca”, maškar e sikle ke maškarutne škole katar sa e enja maškarutne škole ani Podgorica, von 955, 74% na džanen save si e Bare Divesa ani romani kultura thaj tradicia. Kodola so dende džovapi ko akava pučipe, von 23%, vakerde kaj o Xerdelezi si romano Baro Dive, tikno procento lendar vakerde Bajram thaj Vasilica kaj si romane Bare Divesa. Sade jekh siklo ki maškarutni škola džanljia kaj e Roma festinen i Vasilica, a e aver na džanle kola dive si romane divesa. Kodova evidento si alarmantikano vaši Crna Gora, multietnikani thaj multikonfesionalnikani them.

Vasilica

I Vasilica širdel katar o 14. januaro, adhinale katar o than kote so dživdinen e Roma thaj ikerel pe trin divesa, džikaj ane varesave thanende thaj dži agor e masekosko januari. Kodole diveske čhinen pe porale dživutre thaj kodova ma te oven ko paro, a o genj avel katar o barvalipe thaj genj e dženengo ani familia.

Bibi

Bibi si romani develin thaj i legenda vakerel vašo kodova kaj sar “jekh romani čoroli familia isi la nasvalo manuš ano kher thaj ka rudjinde pe e Devleske te sastarel les. Kodoja irat dis-avi bipendžardi džuvli- Bibi pučlja šaj vaj n ate ratjarel kori lende, numaj von kodoleske so sas čorore na sas len than kote te thanaren la, thaj dende lake than uzal i bov. Voj vakerda kaj ka ačhol te sovel lende. Ki ekvaš irat i Bibi uštili thaj iklili avrial, so vazdindas e khereske sajbia, a vov dikhla prekal i pendžera kaj voj avili dži o kašt thaj našaldili. Ano aver dive, o nasvalo džangavdilo sasto, a i familia dikhla kaj i Bibi sas džovapi ke lenge rudjipa.

Bibi festinel pe duj divesa thaj o jehto dive si e mulenge thaj kodova dive nanaj ni-

savo festipe. Džal pe ke limoria thaj legarel pe xape e mulenge. O dujto dive rodel pe ko agor e dizako vaj gavesko majbaro thaj majthulo kašt, kote so anen pe daroja e Bibiake thaj athe mukhen pe. Kodova dive arakhel pe sajbia savo so trubul sa kodova te organizirinel thaj te ovel sajbia e iratjako thaj leste avens a e Roma kodole thanestar.

Xerdelezi

Xerdelezi si trinedivesengo Baro Dive kote so o jekhto si majutsavalو dive thaj kodova dive del pe bakhro sar kurbanо e Develeske e nilajesko thaj kodova si obligacija sakone familiake. Perel ko jekh dive sar so si o ortodoksikano Baro Dive e s-l Gjorgjiasko, a kodole Bare Divesa nanaj les nisavo jekhipe. Isi but so kodola solduj Bare Divesa xeminen len . O Xerdelezi si šird e nilajesko vase Roma thaj palo kodova Baro Dive von mukhen peske ivendeske thana e dživdipaske thaj džan ano adžukhar vakerdo “jabanipe” ko sahno nilaj, a iranen pe ano novembro.

Romkinja tokom proslave
Erdelezi slave, Izvor: Internet

Srbikani kultura, čhib thaj adetia

Soske o bisteripe si bezex

Xramonel: Mr Milorad Durutović

Vašo auktoro

O Milorad Durutović si biame ko 10. majo 1984 b. ano Nikšić. Diplomirinda thaj magistririnda ano Filozofikano fakulteto ano Nikšić. Akana si doktorando ko Filozofikano fakulteto ani Kosovaki Mitrovica. Dženo si e egzekutivako komiteto thaj o Departamento vaši srbikani čhib ki Matica Srpska – Khedipe e dženengo ani Crna Gora; dženo ko UKCG. Koauktoro si e lilesko *Ja, Nikola Tesla*. Redaktoro si ko *Interdisciplinarne tribine Bios Theoretikos*, savi so afirmirinel e terne džanren katar i Crna Gora. Lelja i Brankova nagrada vašo diplomaki buti „Sporedno nebo – poetska kosmogonija Vaska Pope“, (2010).

Kulturnikano si sakova so patjivipasa del liparipe thaj praktikuinel o sikljovipe peske phurederengo, sikavnengo, artutnengo, džantreng, historikane thaj nacionalnikane heroia. I kultura sakana dikhel varesavo kontinuiteto, diso katlipe e kerde baripeneca. I kultura našti bizo liparipe. Athar thaj o frekventikano termino e kulturako e liparipasko. „E liparipasa- vakerel o poeto thaj o eseistiko Miodrag Pavlović – „o manuš realizirinel i sastin e dikhipasa peske dživdipasa, gindinel peske butja, xoreder xaljovel e sasoitne čipote saveske si vov kotor, baj, thavdipe. O liparipe e individualcongo, grupengo thaj selesko vašo arakhipe thaj nevljaripe e plesutne formako, dromaripe thaj motive ano dureder keripe buti, ano kreativnipe, arakhipe neve procedure thaj forme. Numaj, amaro vaxt angleder anel afirmacia e bisteripasko numaj e liparipasko. Čače, so ka ačhovel jekhe selestar te khoslja pe lako kulturnikano lipardipe thaj te lelja te khosen pe e rigore, thaj kodola so tasdivinen e majbare etnikane, sikljovipaske, profesionalnikane vaj vitezikane reslipa?! O džovapi si, šaj, but te xramonel pe, numaj sade o pučipe anoa kava majmodernikano vaxt isi pesko

dramatikano relevantnipe. Numaj pale, te dikhljam o gindipe e Alaidako Asman kaj "kodova so gindinas les sar bisteripe palo normative si latentikano liparipe savenge našaldam i šifra, tadani xaljovas soske si bisterde, thaj kodova ko lungo roko, si bišajutni institucia. Savaxt isi numaj jekh manuš save so isi liparipa, save so arakhel e šifre e našalde liparipasko save so šaj te pučaren varesave bare džanlipaske čaćipa. Šukrikerindoj e profesoreske Veselin Matović anglo deš berš pučardi si, adžukhar, jekh bari rig e crnogorikane nakhlipaski. Lav si vašo čhamjalo thaj vitezikano ikerdipe e grupako sikavnengo katar Bjelopavlići save so ki mol peske dživdipaski sas ki pozicia te terdjoven ko arakhipe e srbikane kulturako, čhibako thaj lilesko. I austrohungariaki okupacia e Crna Goraki, uzal sa e dara, e fermanosa katar o generalnikano guvernero Viktor Veber, anel bidendipe e kirilicako ane škole, džikaj katar i školaki siklana ikalen pe e srbiake heroikane thaj patriotikane gilja, sar thaj o sikljovipe e Srbiake historiako (Dikh detalnikane: В. Матовић, Ђирилица и латиногорица, Подгорица – Никшић, 2013). Kodole fermanoske majbut mamujkeren pe anavesa thaj familiake anavesa: Vuksan Radović, Savo djurović, Velizar Djuranović (trin masek nakhle ko phandlipe, Ilija Mijušković, Tripko Brajović, Andrija Dragović, Savo Jovović, Tomo Dragović, Radovan Popović, Miladin Vujadinović, Novo Vučinić, Blažo Radonjić, Cvetko Stanišić thaj Jakša Brajović (adalatime ke štar vaj pobuter masekia phandlipe). Numa von, adalatime sit haj trin juristia, Nikola Dragović, Marko Jovičević thaj Radovan Bošković. Lenge sar ladavipe sas kaj kerde uštiben e sikavnengo.

E sikavne peske mukhipa e butjako keren vastxramovipasa ani komanda ano Danilovgrad, 19 oktomra 1916 b. Lengo vakeripe si:

I kirilica si srbiaki historia -arteria, aorta e srbikane nacionalizmoski, a amen sam xazarime te ovas srbikane sikavne thaj na mangas te ova anacionalnikane. Te šaj te ačhova dži agor e akharipaske srbiako sikavno ani Crna Gora, baripen isi amen kaj ikljovas katar buti so dži akana kerdam. E kirilicqasa sas xramome sa e kulturnikane dire amare selske, a ma te sikavas i nacionalnikani historia džanljarel pe kaj ka crdas amen katar o nakhlipe, akanutnipe thaj avutnipe.

Nanaj kodova stihikano so o profesoro Veselin Matović iranel ano amaro godipe o liparipe vase bare sikavne, kodoleske so thaj vov korkoro peske 26 kolegonca sas maškar e mukhle katar buti profesoria save so anglo dešupandž berš mamujkerde pe e deciziake katar Ministeripe vašo sikljovipe thaj Konsilo vase sasotno sikljovipe vašo aver anavkeripe e siklanake subjektosko srbikani čhib thaj literature ani

dajaki (srzikani, crnogorikani, bošnjakikani thaj hrvatikani) čib thaj literatura. O maripe vašo arakhipe e srzikane čibako thaj e kirilicakazbuka ani avdivesutni Crna Gora si dujrigali. Jekhe rigatar kodova si maripe te arakhel pe o anglederutno sikklovipe, historikano thaj kulturnikano identiteto e Crna Gorako, a avere rigatar, kodova si maripe te arakhel pe o nacionalnikano identiteto e avdivesutne Srbengo ani Crna Gora. Bizo aktivnikano godipe e srzikane čibake historiako thaj e kirilicake azbukako, katar o Miroslavljevesko evangeli, prekal i štamparia e Crnojevićengo, Gorikano khedipe thaj dureder e butikeripa e Vuk Karadžićeske, o srzikano nacionalnikano thaj kulturnikano identiteto avdive ka ovelas bišajutno, kodoleske so o institucionalnikano pervazo na ikerel i pictura e historiaki. I srzikani čib prekal e sa e historikane etape ki Crna Gora sas la status e privilegiako, ofisialnikani, themaki čib. Ake jekh tikno lipardipe. Xramovindo o testament e Gjurge Crnojevićesko leski phivli romni xramonel: "... kerdo katar e phirne rinčhibjarne, katar i vakerdi čib srzikani ki latinikani, kodoleske so kodova testamentirime xramovipe sas thaj si xramome ki srzikani, peske vastesa, katar o

Faksimil prve stranice Miroslavljevog jevanđela – Izvor:

<https://bs.wikipedia.org/wiki/Miroslav>

[Miroslavljevo jevanđele pisano je krajem XII vijeka. Izrađeno je za humskog kneza Miroslava, brata Stefana Nemanje. Nastalo je, najvjerovatnije, u Bijelom Polju za potrebe crkve Sv. Petra i Pavla. Original spomenika čuva se u Narodnoj biblioteci Srbije]

mulo rajo Gjurgje Crnojević ... Vaj te vakeras, o pendžardo štamparo Božidar Vuković Podgoričanin xramonel ani venecia: "Manglem thaj amare srbikene šabda (...) thaj ke tiparia te oven šabdime (Поговору Молитвослову, 1520). Ani Geografija e kneževinaki Crna Gora vase sikle katar o II klaso ki fundavni škola (xramonde: Ђуро Поповић и Јован Радовић, Државна штампарија Цетиње, 1895) arakhas: " Ani crna Gora dživdinen sa korkore uže thaj čaćutne Srbinia, save so vakeren srbikane čhibasa. Ano Zakono vase selikane škole ani Kneževina Crna Gora (Цетиње, К. Ц. Државна штампарија 1907) terdjovel: "Dženo 1. I dendi buti ane selikane škole sit e kerel terbiatipe e čhavenge ko selikano thaj religiako ruhi thaj te xazarinel len ko dizutnikano dživdipe, majbut te buvljarel o sikljovipe thaj o srbikano lilvarnipe ko sel ... Ten a vakeras, palpalunipaske, kodoleske so paše i sahni literatura katar e thana e Crna Gorake sa dži 21 š. xramome ki srbikani čhib. E srbikane čhibako thaj kulturnikano pervazo katar Miroslavljesko evangelie, prekal Njegoš dži Borislav Pekić thaj Novica tadić si buteder katar o digniteto e majšukar kulturnikane tradiciako. Pale, avdice amen resljam ano vaxt kana i kultura sa poxari ovel res e emancipirime khedinako, a sa pobuter si instrument e politikane mahinaciako. I kultura palo pesko gindipe si upralnacionalnikani, a kodova na anel kaj si anacionalnikani. Kodoleske panda jekhvar, kerav čitra kobor si bare džanlipastar e Srbenge ani Crna Gora anoa kava vaxt te arakhen i kultura e liparipaski; te gindinen soske thaj sar:

- O Božidar Vuković Podgoričanin štampinel o Bare Divesikano Minejo (1538), savo so del e manastireske ano Hilandar, thaj angleder kodova pulinel les e ilustraciencia savende si o Sumnal Sava, Sumnal Simeon Srbikano, Sumnal Stefan Dečanski thaj Sumnal Nikola;
- O Njegoš ano Gorski vijenac kodificirinel e vidovdaneski etika;
- Marko Miljanov del nasiato: Sar Kuč merav thaj sem baxtalo, a sar Srbino bibaxtalo thaj bixošame;
- Stjepan Mitrov Ljubiša vakerel: "Me na sem preperutno nijekhe partiako, numaj katar Kosova preperav kodole bibaxtale, numaj thaj heroikane thaj barikane srbikane, savi so arakhel thaj patjivkeren lake dušmanja";
- O thagar Nikola butvar ane peske lila sikavel o srbikano nacionalnipe thaj o mangip[e e svetosavipasko;
- O Petar Lubarda peske vastesa xramonel biografija ani savi vakerel: "Andem solucia te bičhalav akala thaj jekhutno durustane biografikane evidentia mandar. Kodola si Petar Lubarda, biame 1907 b., Ljubotinj; Srbino, dživdinel ano Beogrado, Ilinčićeva 1;

- Piva del štar srzikane patriarhoja;
- Petar Perunović Perun, pendžardo gularo katar Drenovištica, legarel o baripe e srzikane guslarengi ki Europa thaj Amerika, numaj thaj sar oficiro e srzikane armiako lel thaj efta majbare maripaske medale;
- Ano Земљопис Краљевине Црне Горе, за III разред основне школе (1911), e auktoia Djuro Popović thaj Jovan Roganović vakeren: Sakova Srbini ani Crna Gora si durudži te mangel o sahno dадesthan, sa e srzikane phuva ane save dživdinen tromale vaj bitromale Srbinja...”;
- Ano Kotor dešiberš sas Srbiaki selikani garda, fundirime ano 1862 b. Kodole dizate formirime sit haj o majpurano, majpatjivalo thaj ane maškarthemutne pervazoja gilavipasko amalnipe savo so phiravel anav Srbikano gilavipasko khedipe Jedinstvo. Fundirime ai 1839 b., a bizo čhinavdipe kerel buti dži avdice;
- Obiličesko medalo si armiako medalipe vašo heroipe savo so del o Njegoš 1847 b., a denas les thaj aver radžutne;
- Ani Kneževina thaj Thagaripe Crna Gora, o Sveti Sava si patjivkerdo sar školako festipa, numaj vaši svetosavaki tradicia ki Crna Gora tasdivinen thaj deš crnogorikane phralipange feste e Sumnal Savasko sar trušleski festa, a ane 14 hramia katar avdisutni Crna Gora dende si e Sumnal Savaske. Ten a vakeras vase deš toponimia save so adžukhar, signalizirinel pe kobor si barjardo o kulto katar Sumnal Sava ani Crna Gora.

E srbiako kulturnikano, nacionalnikano, intelektualnikano thaj ruhikano ovipe formirindja pe thaj historikane arakhija e Crna Gora. Akate ikaldem nekobor reprezentativnikane misala, numaj asavke šaj te xramonen pe šel milja. Numaj akate si i res jekhutni te sikavel pe kaj nanaj sfera e themake, selikani, religiako, armiako, intelektualnikano thaj artikano dživdipe ki Crna Gora savo so na kerel tasdivipe vašo pobuteršeliberšengi kontinuiteto e srzikane kulturako ani Crna Gora.

Numaj, thaj adžukhar, o potencialo e selikane adetengo, save so katar paganikane vaxta dži avdice ikerde pe prekal but modalitete, tasdivinen varesave specifikane nacionalnikane kultureme e Srbenge. Ano lil Црквени живот у Црној Гори ano 18. thaj 19. š. Slobodan Boban Jokić vakerel but asavke adetia save so sas hristianizirime vaj pale sas dikhle lokheder katar i khangiri, thaj kodole dikhipaste ulavde dživdinen maškar e Srbinia ani Crna Gora. Maškar kodola adetia peren thaj o phralkeripe thaj ugečhavipe. Numa kana si lav vašo than e Crna Gorako, vašo ververipe katar sa e aver riga kote so dživdinen e Srbinia, ulavdi adetikani praktika si vazdime ko

U slavu stogodišnjice rođenja Petra II Petrovića Njegoša (Pozivnica) – Izvor: Crna Gora: narod, jezik, crkva – kroz istorijska dokumenta, prir. Jovan Markuš, Podgorica: 2019. [Pozivnica za proslavu stogodišnjice Njegoševog rođenja – originaln se čuva u Centralnoj narodnoj biblioteci Crne Gore na Cetinju]

si but baro kodoleske so sas trušulime festa e Njemanjićenge. Thaj adžukhar, vase Srbinia ani Crna Gora ulavde si o saikeripe e a.v prislavako. Te ulo kaj i trušulime festa perel ane ivendeske divesa, sadano si e trušulime festake te ovel dendo varesavi prislava savi perel ane anglo vaj nilajeske divesa. Kodova si saikerdo ke plainake agora ki Crna Gora ane save vašo pharo ivend isi khedipe e familiake dostengo save so na ka šaj te organizirinen pe. Numaj e vakerde, katar o baro džanlipe si so ani Crna Gora sar trušulime festa si barokerdi thaj Sumnal Sava. Panda ano drabarno lil Читанка за четврти разред основнијех

nivo e kultesko, a kodola si e trušulime feste. O festipe e familiake arakhutne isi les peski paganikani rig, numaj ano hristianikano dikhipe isi la aver konotacia. Šeliberenca, thaj avdive, i trušulime festa, savi so ko akava čhand nanaj pendžardi e aver ortodokskane selenge, tretirindja pe but pobuter sar nacionalnikani numaj sar religiaki festa. Šaj thaj te zuraras kaj panda katar o periodo e trušulipasko i trušulime festa si jekh selikani thaj religiaki sumnalini savi biso te ačhovel kerda pe ano period e robipasko thaj e maripasko. I res saste arakhel pe o nacionalnikano thaj o kulturnikano kontinuiteto, vašo so si vakerdo ano teortikano ekspoze akale artiklosko, Ano adhinalipe kodolestar savo sumnalo festinel pe sar Trušulime festa, ani Crna Gora lokhe sit e dikhel pe kole phralipnaste vaj endaj preperel kodova savo so festinel. Sumnal Nikola (19 decembar) thaj Arhangel Mihael (21. Novembar) si majbare trušulime feste maškar e Srbinja ani Crna Gora; jekhto sar arakhutno e dromarnengo thaj navikongo ikerel o mediteranikano karaktero e Crna Gorako, džikaj o dujto

Школа (1909), katar auktoro Djura Popović, štampime ano Cetinje, ani themaki štamparia xramonel: "Sakova srbikano kher isi le jekh dive ano berš save so kerel ulavde; kodova si trušulime festa. Kodola feste si panda katar kodova vaxt kana amare phure katar peske butdevlikane religiako nakhle ani hristianikani. Sakoja srbikani škola thaj sa e Srbinia sikle barokeren e Sumnal Sava, jekhtone srbikane sikavne.

Ko šird akale tekstosko kerdem dikhipe ano jekh gindipe katar Miodrag Pavlović vašo liparipe, numaj minsale mukhlem vareso so o Pavlović vakerel: "O liparipe šaj te anel dži e dilinipa, so dikhel pe kori o sel savo so but si lelo e tradiciasa, o liparipe šaj te pererel e individualco thaj e grupen bare melanholiasa thaj liparipasa so šaj te mudarel vareso kuč, a kodova si o objekto e liparipasko. Šaj te rumindjoven e plesutne liparipa save so pašljojen amende garavde thaj kabilime te kerem buti ruhikane, kerindoj amende xari sikavipaske asavipa."

Te si ko šird vakerdo ko pharipe e bisteripasko, but si bare džanlipastar te ovel amen ko dikhipe thaj kaj o liparipe šaj te ovel les drastikane palpalunipa ko amalnipasko (thaj ruhikano) sastipe. Gindinav kaj ani avdivesutni Crna Gora nanaj amalipnasko, kulturnikano vaj nacionalnikano konflikto savo so nanaj reflekso varesave pašutne vaj pale durederutne nakhlipasko. A adarig džana sare, thaj kodola saven so isi pherde muja e avutnipasko. Numa ulavdi paramis so varekon džal te zurarel, a varekon te khosel o čaćipe.

P. S. Minsalo sem kaj ka ovel aver vakerdipe, kaj akava teksto isi les jekh nonšalantikani metodologija. Kodoleske šaj so vakerel pe, katar i baj te bičhalav ke nekobor publikacie

Srpske gusle [gramofonska ploča], pjeva narodni guslar Petar Perunović Perun / Recorded by Marsh Laboratories, Chicago 1920s – Izvor: <https://vidovdan.org/istorija/petar-perunovic-perun-guslar-koji-je-pevao-pupinu-i-tesli/>

save so keren referiripe ke sa e probleme so sip handle e statusesa e srbikane kulturasa, čhibasa thaj e azbukasa ani avdivesutni Crna Gora, thaj kodova ko džantrikano čhand par excellence.

- Веселин Матовић, Ноћ дугих маказа: потискивање српског идентитета у црногорским уџбеницима за језик и књижевност, Подгорица: 2012.
- Андирија Јовићевић, Древни српски манастири, Подгорица: 2012.
- Веселин Матовић, Ђирилица и латиногорица, Подгорица: 2015.
- Јелица Стојановић, Пут српског језика и писма, Београд: 2017.
- Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас. Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом 2023. априла 2012. године, Подгорица: 2012.
- Владимира Лепосавић, Ухваћени у вршењу својих права, Подгорица: 2017.
- О. Слободан Бобан Јокић, Црквени живот у Црној Гори у 18. и 19. вијеку, Подгорица: 2018.
- Црна Гора: народ, јазик, црква – кроз историјска документа (прир. Јован Маркуш), Подгорица: 2019.

Ministaripe vašo thamipe, manušikane thaj minoritetenge
čačipena